

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Факультет психології
Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

**«ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
зі спеціальності «Психологія»

Студентки 2 курсу ОС «Магістр»
спеціальності «Психологія»
ОПП «Психологія»
Матвійчук Катерини Юріївни

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології
Рогаль Ніна Іванівна

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Сутність поняття «ціннісні орієнтації» та їх класифікація.....	7
1.2. Характеристика стилів сімейного виховання.....	15
1.3. Особливості підліткового віку та вплив виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків.....	21
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ОГРОНІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОПИС ВИБІРКИ ТА ОБГРУНТУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ.....	31
2.1. Опис вибірки та організація дослідження.....	31
2.2. Опис діагностичних методик.....	35
Висновки до розділу	49
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	51
3.1. Діагностика взаємозв'язку ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку і стилю сімейного виховання.....	51
3.2. Методичні рекомендації батькам на основі виявленого взаємозв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.....	75

	3	
Висновки до розділу 3	86	
ВИСНОВКИ	87	
СПИСОК	ВИКОРИСТАНИХ	ДЖЕРЕЛ
.....	89	
ДОДАТКИ.....		95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В системі виховання дітей особливу роль відіграє сім'я, в якій відбувається формування та розвиток особистості дитини. Сім'я, будучи першою спільністю чи малою групою в житті дитини, сприяє залученню до цінностей культури, освоєння перших соціальних ролей особистістю, яка формується.

Сім'я виступає джерелом духовного розвитку дитини, це той колектив, який відіграє головну, найсуттєвішу та довгострокову роль у вихованні. В сім'ї, що є одним з традиційних та головних інститутів сучасного суспільства, відбуваються самопізнання та задоволення потреби дитини в турботі, любові, повазі, ласці та спілкуванні.

Оскільки взаємини батьки-дитина здійснюють суттєвий вплив на життя дитини, немає сумнівів щодо їх впливу ще й на процес формування та становлення ціннісних орієнтацій підлітка. Ступінь та характер впливу стилю виховання на дитину визначається рядом чинників, а також, особистостями батьків у вигляді суб'єктів взаємодії: їх віком, статтю, темпераментом та особливостями характеру, національно-культурною приналежністю, релігійністю, соціальним становищем, рівнем загальної та педагогічної культури, професійною приналежністю, а також цінностями [1].

Сімейне виховання несе в собі елементи цінностей батьків, які транслюють їх через стиль виховання, що ними реалізується. Для підліткового віку притаманним є тяжіння до групоцентричної орієнтації, що формується та реалізується в межах потреби в дружбі, спілкуванні, спільній діяльності, а також через потреби в приналежності до сім'ї, поділі її цінностей.

Ціннісні орієнтації належать до найскладніших соціально-психологічних утворень особистості, що провадять суттєвий вплив на всі сторони її життя. При висловлюванні свідомого відношення людини до явищ

дійсності, вони визначають позицію останньої у відношенні до суспільства, інших людей та самої себе.

Як одна зі складових структури особистості, ціннісні орієнтації досліджуються в рамках психології особистості, загальної психології, соціальної психології. Істотний внесок у дослідження ціннісних орієнтацій здійснили І. Артюхова, Е. Кіпріянова, І. Кон, В. Кузнецов, А. Мудрик та інші.

Як один з важливих критеріїв моральної й громадянської спрямованості особистості, ціннісні орієнтації визначають такі науковці як А. Бодальов, Ю. Гіппенрейтер, О. Запорожець, Я. Корчак, А. Ковальов, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, А. Макаренко, Т. Макарова, А. Співаковська, В. Петровський, Т. Титаренко та ін. Зазначені науковці притримуються думки, що саме сім'я виступає основним джерелом ціннісних орієнтацій дитини, вони зауважують, що поведінка та ставлення до оточуючих, перш за все, знаходиться в залежності від морального клімату в сім'ї, вчинків та поглядів батьків, характеру спілкування, а також взаємин між членами сім'ї.

Стиль сімейного виховання виступає суттєвим чинником становлення особистості в підлітковому віці – по суті, стиль сімейного виховання – це транслятор цінностей, що засвоюються в підлітковому віці особливо глибоко та міцно. У той же час, в сучасній психології проблема становлення ціннісно-сміслової сфери особистості підлітка нечасто розглядається якраз у контексті особливостей сімейного виховання – зазначені аспекти підліткового розвитку не виправдано розведені, часто декларована роль сім'ї у становленні цінностей дитини мало з ними співвідноситься в конкретних емпіричних дослідженнях. Цим обумовлена актуальність даного дослідження і його практична значущість: при встановленні особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях з різними стилями виховання можлива оптимізація та індивідуалізація психологічної роботи з батьками підлітків.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості взаємозв'язку стилю сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз з проблематики дослідження.
2. Дослідити особливості сформованості ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.
3. Здійснити порівняльний аналіз особливостей сімейного виховання залежно від статі дитини.
4. Встановити особливості взаємозв'язку стилів сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Об'єкт дослідження – стилі сімейного виховання.

Предмет дослідження – особливості взаємозв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Методи дослідження. У роботі використано наступні методи:

✓ теоретичного пізнання (теоретико-методологічний аналіз проблеми, систематизація наукових літературних джерел, порівняння, систематизація та узагальнення теоретичних і дослідних даних);

✓ емпіричні методи (спостереження, опитування (опитувальник «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б. Круглова, опитувальник «Батьків оцінюють діти» (БОД) модифікація «АСВ» здійснена І. Фурмановим і О. Аладьїним), тестування (тест «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова (для батьків), тест Ш. Шварца для вивчення цінностей, Морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Сопіва і Л. Карпушиної, бесіда);

✓ математично-статистичні методи обробки емпіричних даних (описова статистика (середні значення, відсоткові показники та ін.), методи порівняння двох і більше вибірок, кореляційний аналіз для встановлення

статистичного зв'язку між даними тощо)); графічні методи (створення діаграм, таблиць та схем на основі аналізу емпіричних даних).

Емпірична база дослідження. Дослідження проведено на базі: загально-освітньої школи № 23, м. Луцька. У дослідженні взяло участь 50 учнів 9-10 класів (серед них 28 дівчат та 22 хлопці) та 50 батьків (34 матері та 16 батьків). Загальний обсяг вибірки – 100 респондентів.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

- розширено та доповнено зміст поняття «ціннісні орієнтації»;
- встановлено особливості взаємозв'язку стилю сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку;
- на основі виявлених особливостей взаємозв'язку стилю сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку розроблено та обґрунтовано методичні рекомендації батькам, спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків.

Практична значущість результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи та результати емпіричного дослідження можуть бути використані у роботі практичних психологів, соціальних педагогів та класних керівників з метою оптимізації становлення особистості молодших школярів в загальноосвітніх навчальних закладах. Крім того, отримані результати можуть бути використані під час розроблення навчально-методичних посібників, методичних комплексів, дидактичних матеріалів.

Надійність та достовірність отриманих результатів дослідження забезпечені методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних позицій, застосуванням методів адекватних його меті, задачам і предмету, репрезентативністю вибірки, тобто відповідністю всіх вимог до проведення, опрацювання, аналізу та інтерпретації такого роду дослідження.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку

використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 120 сторінках, основного тексту – 89 сторінок, список використаних джерел вміщує 72 найменувань, додатків 5 на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутність поняття «ціннісні орієнтації» та їх класифікація

Цінності завжди відгравали істотну роль у житті людини. В історії людства головними цінностями вважалися сім'я та повага до людського життя, яке є даром. Саме сім'я відіграє величезну роль у формуванні цінностей. Ціннісні орієнтації людини виступають інтегративною основою як для окремо взятої особистості, так і для будь-якої соціальної групи, нації та всього людства загалом. Здебільшого процес формування ціннісних орієнтацій відбувається у житті у підлітковому віці.

Задля того аби дослідити як стилі сімейного виховання впливають на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку важливим є чітке розуміння сутності поняття «ціннісні орієнтації», тому розпочнемо дослідження саме з цього.

До вивчення поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації» науковці звернулись ще в ХХ ст. Так, соціологами зазначене поняття розглядалось з точки зору соціальної настанови, яка здійснює регулювання поведінки індивіда. Пізніше до вивчення цінностей долучилися науковці й з інших галузей знання. Протягом останніх десятиріччя як у нашій країні, так і зарубежом проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості набула особливої актуальності. Й до нині зазначені поняття виступають об'єктом дослідження багатьох наук, а саме – психології, філософії, соціології, що свідчить щодо їх складності й багатоплановості [2, с.27-28].

Вважаємо, що розуміння сутності поняття «ціннісні орієнтації» є неможливим без розуміння суті поняття «цінності». Зазначені поняття й донині не мають єдиної інтерпретації науці.

Зазначимо, що цінності в людському житті є основою, що визначає спрямованість поведінки та значущість вчинків людей. Тому в психологічних дослідженнях категорія «цінність» часто визначається через особистісний зміст та значущість, ціннісні орієнтації та ціннісні відносини, оцінки, установки, норми, ідеали, спрямованість особистості тощо.

У тлумачному словнику С. Ожегова наводиться наступне визначення: «Цінність – важливість, значення. Під цим маються на увазі духовні цінності, культурні цінності, матеріальні цінності» [3, с. 861].

На думку професора соціальної психології М. Рокіча під цінностями доцільно розуміти «...стійке переконання, специфічний вид поведінки або кінцеву мету існування, що є особисто або соціально кращим, ніж протилежний або зворотний вид поведінки, або кінцева мета існування». Під системою цінностей науковець пропонує розглядати стійку організацію переконань, яка має відношення до ліпших моделей поведінки чи підсумкових станів у континуумі відносної важливості [4, с. 26].

Ш. Шварц, професор психології, притримується думки, що цінності – це поняття чи переконання. Останні належать до бажаних кінцевих цілей чи вчинків, вони виходять за рамки конкретних ситуацій, керують вибором чи оцінкою поведінки і подій та впорядковані відносною важливістю» [5, с. 216].

Я. Щепанський, відомий польський соціальний психолог [6], наводить деякі, найвживаніші трактування дефініції «цінність». Зокрема, науковець зауважує, що цінністю можна вважати будь-який ідеальний чи матеріальний предмет, інституцію або ідею, у відношенні до чого індивіди чи спільноти виявляють повагу, надають ключову роль. З іншої сторони, цінність – це об'єкти або їх стани, що гарантують психічну рівновагу особистості, викликають почуття вдоволення та виконаного обов'язку. Окрім того,

цінність – це регулятор людської поведінки, який вмотивовує особу на досягнення досконалості у ході діяльності.

Р. Габасов зазначає, що цінність – це уявлення про те, що важливо для людини, колективу, суспільства в цілому, їх переконання та уявлення, виражені в поведінці. У вузькому значенні під цінністю розуміються вимоги, норми, що виступають як регулятор і мета людських відносин та діяльності. Науковець зауважує, що від цінностей залежить рівень культурного розвитку суспільства, ступінь його цивілізованості. Під цінностями маються на увазі елементи морального виховання, найважливіші складові внутрішньої культури людини, які, висловлюючись в особистісних установках, властивостях та якостях, визначають її ставлення до суспільства, природи, інших людей, до самого себе [7].

В загальному у психології існують наступні підходи до трактування поняття «цінності»:

– як людська ідея, яка сприймається у вигляді суб'єктивного образу або уявлення, є відображенням культурно-історичних норм. Виступаючи індивідуальним та соціальним орієнтиром, вона асоціюється з типом «гідної» поведінки, що визначає конкретний стиль життя;

– як основа та результат вибору напряму та способу управління діяльністю, що інтегрує систему мотивів особистості. Тут цінність виступає основним критерієм вибору вектора професійного розвитку, є основою самореалізації особистості;

– як основа механізмів соціального регулювання поведінки та діяльності, пов'язана з соціально-психологічним кліматом суспільства та соціальних груп. Як механізм соціального регулювання, цінності визначають соціально-психологічний клімат суспільства та соціальних груп;

– як систему переконань, що відображає дух, індивідуальну своєрідність людини та суспільства, де суспільство стає системою переконань та цінностей, що виражають дух того чи іншого народу [8, с. 7].

Різні погляди дослідників на проблему цінностей зводяться до єдиної думки, що система цінностей – це важливий аспект особистості, визначальний її світогляд. Цінності впливають на уявлення людини про себе, сприйняття нею навколишньої дійсності [9, с. 177].

Існує величезна кількість цінностей. Тому досить складною є їхня класифікація. Цінності класифікуються у відповідності до різних підстав (Дж. Пфага, В. Кабуш, В. Парсонс, К. Шварц). Одна з найвідоміших відомих класифікацій належить М. Рокичу. У соціокультурному плані він поділяє цінності на термінальні та інструментальні. У як основоположні термінальні цінності, зазвичай, виступають життя, сім'я, праця, свобода тощо, а як інструментальні – норми моралі, якості особистості або такі умови досягнення термінальних цінностей, як хороша заробітна плата, матеріальний затишок. М. Рокич визначає цінності як «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування краще з особистого чи соціального погляду, ніж протилежний чи зворотний спосіб поведінки, чи кінцева мета існування». На думку науковця, для цінностей особистості притаманні наступні ознаки:

- витоки цінностей прослідковуються у суспільстві, культурі й особистості;
- вплив цінностей прослідковується майже «у всіх соціальних феноменах, вартих вивчення»;
- загальна кількість цінностей, що становлять собою надбанням людини, є порівняно невеликою;
- у всіх людей наявні однакові цінності, проте у різній мірі;
- «цінності організовані у системі» [10, с. 87].

З розглянутим поняттям «цінність» тісно пов'язане поняття «ціннісна орієнтація», що вперше почало вживатись в американській соціології, зокрема, Т. Парсонсом [11, с. 19].

Ціннісні орієнтації є основним елементом структури особистості людини, що визначає її підхід до різних цінностей, які здатні встановлювати

її певну поведінку та мотивацію. Вплив цінностей на життєві орієнтири людей, перетворюються на їх основну поведінку, мотиви спілкування та взаємодії.

Подібно до поняття «цінності», поняття «ціннісні орієнтації» також немає єдиного чіткого трактування.

На думку О. Леонтьєва ціннісні орієнтації – це «усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності» [12, с. 35].

Д. Унадзе акцентує увагу на тому, що ціннісні орієнтації – це «психологічні установки на певний тип поведінки у конкретній ситуації». Ціннісні орієнтації виражають націленість особистості, характеризуючи її вибірковий підхід до об'єктів справжньої насправді [13, с. 176].

Такий учений як О. Здравомислов визначав ціннісні орієнтації так само як, порівняно стійке, суспільно зумовлене ставлення людини до сукупності матеріальних та духовних благ та еталонів, які розглядають цілі та засоби досягнення необхідних потреб життєдіяльності особистості [14, с. 273].

За В. Ядовим, основу ціннісних орієнтацій особистості складає деяка система цінностей, яка була сформована в ході знайомства людини з навколишньою дійсністю. Усі існуючі теорії цінності розглядають її як специфічне явище. Зазначена специфіка полягає в тому, що цінності представляють собою таку форму відображення у свідомості людини предметів й явищ, що розкривають їх можливості задля задоволення її потреби й інтересів, що лежать в основі активності та спрямованості особистості [15, с. 85].

Ю. Артюхова зауважувала, що «розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності, вірності певним принципам та ідеалам, здібності до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів та цінностей...» [16, с.118].

Ціннісні орієнтації виступають один із компонентів, який включається в структуру особистості: під такими орієнтаціями розуміється складне утворення, до якого входять рівні форми взаємодії суспільного й

індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення навколишнього світу особистістю, власного минулого, теперішнього й майбутнього, а також сутності свого власного «Я». Існування сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію у внутрішньому світі особистості, направлене на систематизацію знань останньої, норм, стереотипів поведінки й самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань [17, с. 12-14].

Соціальна психологія досліджує проблему цінносних орієнтацій у відповідності до точки зору можливості прогнозу суспільної поведінки людей, які додержуються тих або інших цінностей [18, с. 99].

Ціннісні орієнтації визначають наступне:

- загальну спрямованість прагнень та інтересів особистості;
- цільові й мотиваційні програми;
- ієрархію індивідуальних вподобань та зразків;
- рівень вподобань;
- уявлення щодо дійсного та механізми селекції у відповідності до критеріїв значущості;
- міру готовності та рішучості до реалізації власного «проекту життя» [2, с. 28].

На сьогоднішній день, у науковій літературі наводяться багато підходів до класифікації ціннісних орієнтацій особистості.

Заслуговує уваги класифікація за А. Кавалеровим, який визначає наступні види ціннісних орієнтацій особистості:

- етико-релігійної (до яких відносяться орієнтації на загальнолюдські цінності (на кшталт, гуманізм, добро, відповідальність, справедливість тощо);
- образно- етичні (що представляють собою здатність відволікатися від турбот буденності);

- утилітарні (пояснюються орієнтацією на користь, прагматизм, іншими словами вимірюванням усього певним еквівалентом, для прикладу, коштами, модними речами тощо);

- науково-теоретичні (під якими розуміється направленість особистості на пошук сенсу життя, істини, сенсу абстрактних сутностей тощо);

- політичні орієнтації (представляють собою прагнення до кар'єрного зростання, концентрації влади тощо) [19, с.34].

На думку О. Норова, існують ціннісні орієнтації, які направлені на:

- певну людину чи групу людей;
- тип людей;
- на людину у вигляді цінності. Відзначимо, що науковець вважає направленість на конкретну людину або групу людей реальною, при цьому інші види – абстрактними [20, с.26].

С. Подвиг, радянський дослідник, під ціннісними орієнтаціями пропонує розуміти якісну характеристику свідомості суб'єкта, яка виражає спрямованість останнього на існуючі соціальні цінності в різноманітних сферах життєдіяльності окремого суб'єкта [21, с. 25]. Заслуговує уваги підхід науковця до класифікації ціннісних орієнтацій у відповідності до розуміння життєвого шляху особистості. Зокрема, на думку науковця існують наступні ціннісні орієнтації:

- базові ціннісні орієнтації, що є потрібними задля соціалізації на успішному рівні, а також існування в соціумі взагалі;
- додаткові, що доповнюють базові і знаходяться в залежності від того, яке місце посідає людина в соціальній ієрархії;
- тимчасові, що мають зв'язок з деякими обставинами життя людини, соціального оточення й визначальної мети життєдіяльності особистості на певному етапі життєвого шляху;

– проникаючі, які виокремлюються від потреб, що детермінують останні, закріплюються у свідомості суб'єкта у вигляді потреби у відношенні [21, с.27].

Варто зазначити, що ціннісна орієнтація включає в себе 3 компоненти (рис.1.1).

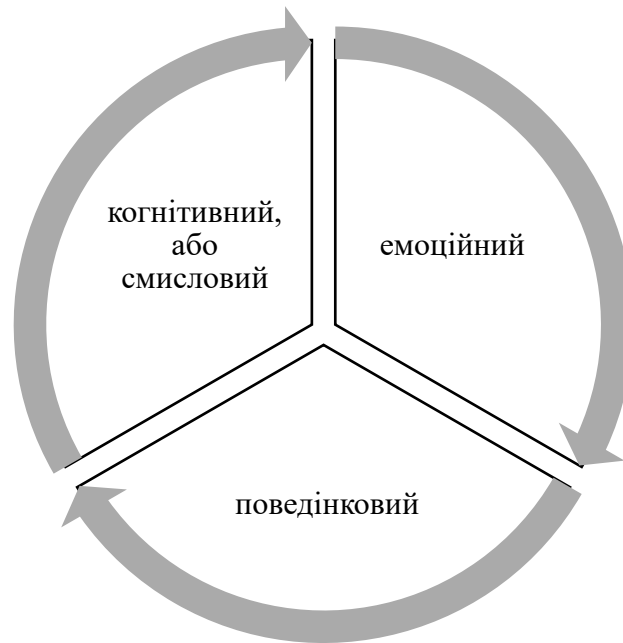

Рис.1.1. Компоненти ціннісної орієнтації [22, с.11].

Розкриємо сутність зазначених компонентів:

- когнітивний чи смисловий, що представлений соціальним досвідом особистості, являється основою наукового пізнання навколишньої дійсності, у результаті якого формується ціннісне ставлення;
- емоційний компонент, який характеризується особистим ставленням особистості до певних цінностей;
- поведінковий компонент, який виступає результатом взаємодії між когнітивним й емоційним компонентом, коли у людини формується готовність діяти [22, с.11].

Таким чином, цінності відіграють роль базових норм і принципів, якими визначається свідомість і поведінка людей. Ціннісні орієнтації визначають напрями поведінки людини, внутрішню готовність особистості

до здійснення тієї або іншої діяльності з метою досягнення певних цілей й задоволення власних потреб, іншими словами саме ціннісні орієнтації визначають вчинки та дії людини.

1.2. Характеристика стилів сімейного виховання

Сім'я – це перший стійкий колектив у житті кожної людини, це перша сходинка соціалізації та самосвідомості особистості.

Значення сімейного виховання у розвитку дитини складно переоцінити: сім'я – це перший і найважливіший чинник інтелектуального, особистісного, соціального, духовного розвитку.

Якщо порівнювати з іншими інститутами соціалізації, то можна відзначити, що сімейні взаємини мають свою історію та накопичений досвід спілкування, батьківських впливів, іноді помилок та прорахунків, скоєних батьками на колишніх етапах виховання [23, с.103]. Сім'я – це різновікова група людей, де дитина отримує досвід спілкування й взаємодії з людьми різних поколінь та різної статі [24, с.154].

Л. Шнейдер зауважує, що сімейне виховання відрізняється від суспільного низкою характеристик:

- воно базується на любові батьків до дитини й турботі останніх щодо успішності дитини;
- сім'я виступає першою різновіковою соціальною групою для дитини, де вона починає вчитися спілкуватися з молодшими й старшими людьми, дізнається, як поводитися чоловіки та жінки за різних ситуацій та умов;
- сім'я для дитини – це модель суспільства у відповідності до широкого розумінні зазначеного слова. Так, у сім'ї дитина навчається дотримуватися сімейних законів й правил, набуває знання щодо того, що у випадку порушення законів, зазначене тягне за собою санкції, при цьому

«хороша» поведінка спричиняє заохочення зі сторони оточуючих. Будучи в сім'ї, дитина засвоює майже всі види суспільної діяльності й взаємодії;

– таке виховання розпочинається від моменту народження дитини, і триває протягом усього життя людини. Через зазначені особливості у кожній сім'ї дитину виховують власним унікальним чином. При цьому, з великою кількістю чинників, що здійснюють вплив визначення стилю виховання у ній: рівень культури та освіти, спосіб життя сім'ї, відношення до вихованні батьків та багато інших [25, с. 87].

О. Венгер під поняттям «стиль виховання» розуміє «стиль взаємовідносин з дитиною в сім'ї, що характеризується ступенем контролю, турботи та опіки, тіснотою емоційних контактів між батьками та дитиною (емоційно теплий – емоційно холодний), характером керівництва поведінкою дитини з боку дорослих (демократична – авторитарна), кількістю заборон (обмежувальна – попуститель) т. п.» [26, с. 71].

А. Адлер представляв несприятливі ситуації дитинства, що мають зв'язок з сімейним вихованням, на основі яких у дитини формуються помилкові уявлення щодо життя. Зокрема, А. Адлер зауважував, що:

– зневага може стати на перешкоді розвитку соціального інтересу у дитини;

– потурання може спричинити розвиток неадекватних уявлень дитини щодо себе;

– відсутність достатнього рівня уваги позбавляє дитину можливості повірити в себе, набратись сміливості справлятися з життєвими труднощами, які можуть з'являтися [27].

Так як А. Адлер вважає істотними взаємовідносини дитини з суспільством, її спроможність реалізуватись та розвиватись в ньому, працюючи над власними недоліками, він бачить розвиток у дитини адекватної самооцінки, віри в себе й вміння дотримуватись деяких правил поведінки найважливішими моментами в сімейному вихованні [28, с.16].

Під стилем сімейного виховання розуміються відносини батьків до дітей, характер контролю за їх діями, спосіб пред'явлення вимог, форми покарання й заохочення. Обрання стилю сімейного виховання батьками базується на основі впливу типу темпераменту, традицій, у яких виховувалися й самі батьки [29, с.103].

Під стилем сімейного виховання ми розуміємо спосіб взаємовідносин у сім'ї, що передбачає використання батьками комплексу прийомів та методик впливу на дитину, які визначаються оригінальною манерою вербальної та невербальної взаємодії, а також характеризуються рівнем контролю, опіки та турботи, якістю психоемоційних контактів між дорослими та дітьми, характером впливу на поведінку дитини з боку батьків, числом заборон тощо. [26, с. 101-114].

На сьогоднішній день існує безліч класифікацій стилів сімейного виховання, проте, до традиційної відноситься класифікація за Д. Баумринд, яка включає наступні три стилі [30, с. 54-72]: авторитарний, ліберальний, демократичний.

Е. Маккобі та Дж. Мартіном було доповнено класифікацію Д. Баумринд ще одним типом [28, с. 16-25], а саме – індіферентним.

Існують й інші класифікації стилів сімейного виховання, зокрема класифікації:

- за Є. Алексєєвою та Л. Кібардіною (містить 6 стилів сімейного виховання) [31];
 - за А. Петровським (включає 9 стилів сімейного виховання) [32];
 - за В. Століним (включає 5 стилів сімейного виховання) [33];
 - за В. Мініяровим (включає 7 стилів сімейного виховання) [34];
 - за А. Співаковською (включає 3 стилі сімейного виховання) [35];
 - за Е. Ейдемільлером (включає 6 стилів сімейного виховання) [36]
- та багато інших класифікацій.

Як зауважує Т. Кузьмишина, у сучасній психології існує низка робіт, присвячена дослідженням типів сімейного виховання. Класифікації в

зазначених працях, зазвичай, ґрунтуються на авторських інтерпретаціях, у зв'язку з цим дуже важко «визначити єдину типологію стилів сімейного виховання» [28, с.18].

Проте, огляд зазначених джерел, дав можливість узагальнити, що всі ці класифікації тим чи іншим чином перетинаються з класифікацією, запропонованою Д. Баумринд, з огляду на що саме ці стилі ми розглядатимемо у нашій роботі. Слід також зазначити, що насправді дуже складно зустріти сім'ю, яка застосовує лише з вищезгаданих стилів виховання. Зазвичай, практикується застосування декількох стилів, їх поєднання [37, с. 201-220] (на кшталт, батько застосовує авторитарний стиль, тоді як мати – демократичний; або кожен із батьків у ході виховання застосовує прийоми як авторитарного, і ліберального стилів) [38, с. 16].

Саме тому конкретне визначення сімейного стилю виховання залежить від того як складаються взаємини у кожній конкретній сім'ї, які методи застосовуються батьками для покарання й заохочення, яких моральних цінностей дотримується сім'я тощо [32, с. 82]. Лише після цього можна говорити про найбільш характерний стиль виховання для цієї сім'ї.

З огляду на зазначене, стиль виховання виступає багатоаспектною категорією, яка має умовний характер та мінливу природу (для прикладу авторитарний стиль виховання, що застосовується батьками, згодом може перейти в демократичний, чи ліберальний стиль – в авторитарний тощо [39, с. 73-89]).

Тепер вважаємо за доцільне перейти до безпосередньої характеристики стилів сімейного виховання:

1. Авторитарний стиль виховання, якому притаманне беззаперечне підпорядкування й послух дорослим (дорослому); у сім'ях з таким стилем виховання не беруться до уваги індивідуальні й вікові особливості дитини, її бажання, інтереси, прагнення, що негативно позначається на розвитку її особистісних якостей [40, с. 111]. Для нього характерний високий рівень вимогливості й низький рівень чуйності. Батьки, що застосовують такий

стиль виховання, виступають авторитетними фігурами, в більшості їх поведінка директивна й базується на вказівках та силі, при цьому для дитини встановлюються суворі обмеження. Батьки вторгаються в особистий простір дитини, пригнічують її силою, приймають рішення за дитину, що їй ліпше, не проявляють цікавості до особистої думки дитини, не визнають права останньої [41, с. 74]. Батьки вимагають дисципліни, порядку, чіткого виконання всіх обов'язків від дитини, не вірять та не довіряють власним дітям, контролюють їх тотально, здійснюють спроби повністю ізолювати їх від друзів, однолітків, прагнуть здійснювати контроль вільного часу дитини, коло її занять, інтересів, спілкування тощо [28, с. 27]. Занадто високий рівень вимоги, що ставляться до дитини в сім'ях з таким стилем виховання, потребують мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей на максимальному рівні. Від дитини вимагається упішність в різноманітних сферах. Зазначене починає бути самоціллю, проте, у той же час, страждає духовна сфера. Зазначений стиль виховання може спричинити відхилення у поведінці, в особливості тоді, коли батьки хочуть бачити свою дитину лідером [42, с. 12]. Під впливом зазначеного, дитина виростає агресивною, озлобленою, похмурою, жорстокою, прагне кривдити слабких та беззахисних, не може відчувати прихильності ні до кого [43, с. 29].

2. Ліберальний стиль виховання, у відповідності до якого припускається, що дитина одержує повну свободу дії, щодо неї не встановлюється жодних рамок й обмежень; у той же час батьки прагнуть більше віддавати, ніж вимагати, не чекають від дитини зрілої поведінки й самостійності, що згодом відбивається і на самій дитині, вона починає бути невпевненою в собі, не спроможною протистояти щоденним труднощам, схильною до депресій та появи фобій [34, с. 18-29]. Зазначений передбачає низький рівень вимогливості, відсутність або слабкий батьківський контроль, мінімальне чи, навіть, взагалі відсутнє покарання у випадку поганої поведінки, відсутність достатнього рівня увагу до дитини зі сторони батьків. В такій сім'ї дитина належить сама собі, батьки не встановлюють для неї

ніяких обмежень. Діти, що так виховуються схильні до неслухняності й агресивності, до неадекватної поведінки та імпульсивності, страждають особливо важкими дефектами моральної свідомості, вони жорстокі й брехливі, доволі складно піддаються перевихованню [44, с. 54]. Відсутність спроможності сім'ї контролювати поведінку дитини може спричинити виходження останньої до асоціальних груп, так як у неї не сформувалися психологічні механізми, що є потрібними для самостійної, відповідальної поведінки у суспільстві [42, с. 12].

4. Демократичний стиль виховання, основу якого становить взаємна любов, повага, підтримка, турбота один про одного, часте спілкування тощо. Батьки характеризуються твердістю, справедливістю та послідовні у власних вимогах (застосовують розумні докази, обговорення й переконання, проте ні в якому разі не силу), заохочують особисту відповідальність та самостійність дитини, при цьому наполягають на підпорядкуванні стандартам поведінки, що є встановленими [33, с. 44-53], дитина одержує хороші можливості для власного особистісного розвитку, вона є менш схильною до негативного впливу зі сторони однолітків та дорослих, успішно будує відносини з ними [40, с. 112]. Зазначений стиль характеризується високим рівнем вимогливості та чуйності. Батьки, що застосовують зазначений стиль виховання, проявляють турботу про дитину, надають підтримку й заохочують останню на самостійність. До головної особливості зазначеного стилю взаємин відноситься тверде, послідовне та, у той же час, гнучке виховання. Дитину виховують як самостійну особистість. До того ж, батьки є орієнтованими на активну роль дитини у сім'ї [45, с. 94], Батьки надають адекватну оцінку можливостям, успіхам та невдачам дитини; для них притаманне глибоке розуміння дитини, мотивів й цілей її поведінки. При цьому стилі виховання має місце найбільш гармонічний та різносторонній розвиток особистості дитини, що сприяє розвитку активності, самостійності, ініціативи, а також соціальної відповідальності [42, с. 12].

5.Індиферентний стиль виховання, якому притаманна відсутність вимог, певних реакцій на потреби дитини, а також близької взаємодії з останньою; батьки хоч і задовольняють усі головні потреби дитини, проте в загальному практично не цікавляться її життям (їм все рівно, що з нею відбувається), все це відображається на дитині – вона стає відчуженою, замкненою, часто агресивною [39, с. 79-84]. Як зауважує С. Ковальов, зазначений передбачає відсутність будь-яких відносин в сім'ї взагалі: присутня відчуженість один від одного, байдужість почуттів й справ іншого, відсутність обмежень або директив домінантним виступає принцип «роби, що хочеш». Діти знаходяться на самоті, навіть у випадку, коли їх потрібно прийняти відповідальне рішення, що породжує почуття невпевненості у собі [46, с. 76]. Діти в індиферентних сім'ях виростають замкнутими, відчуженими, невпевненими у собі; дуже часто у них проявляється схильність до асоціальної та агресивної поведінки [47, с. 317].

Таким чином, вступаючи в підлітковий вік, підліток починає по-новому оцінювати батьківські взаємини, його стосунки з ними, своє місце в сім'ї та власну значимість. Вивчення стилів сімейного виховання в такому випадку мають значну актуальність, оскільки за допомогою стилів сімейного виховання можна повніше зрозуміти сформовані взаємини у сім'ї, а відтак і з'являється можливість скоригувати те, що потрібно. Нами було досліджено чотири головні стилі виховання, а саме – авторитарний, ліберальний, демократичний та індиферентний, кожний з яких здійснює істотний вплив на формування ціннісних орієнтації дитини.

1.3. Особливості підліткового віку та вплив виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків

Варто зазначити, що система цінностей формується протягом усього життя людини. Проте, на думку І. Кона, найінтенсивніший період у сприйнятті цінностей – це підлітковий та студентський вік [48, с. 130 – 137].

Саме підлітковий вік відіграє важливу роль у пізнанні особливостей соціального розвитку, а також характеру процесу соціалізації. Такий вік сприймається як специфічний пубертатний період, якому притаманна особлива динаміка «зживання попередньої фази розвитку» й становлення системи життєвих цінностей [49, с.43].

Процес навчання в школі можна розділити на три основних етапи, кожен з яких охоплює певні стадії розвитку дитини (рис.1.2) [50].

Рис. 1.2 Етапи навчання в школі [50]

З огляду на вищезазначене, підлітковий вік є перехідним від дитинства до дорослого життя і пов'язаний з віком обов'язкової участі людини в громадській діяльності. Межі такого вікового періоду орієнтовно збігаються з навчанням дітей у п'ятих – восьмих класах середньої школи й охоплюють вік від десяти-одиннадцяти до чотирнадцяти років, проте фактичний вступ до підліткового віку може не збігатися з переходом у п'ятий клас та відбуватися на рік раніше або пізніше [51, с. 50-51].

При описі підліткового вікового періоду, психологи характеризують його «перехідний», «важкий», «критичний». Якраз такі характеристики розкривають всю складність розвитку особистості в такому віковому періоді, коли має місце перехід від дитинства до дорослого життя. У підлітковому віці організм зазнає істотних перебудов, відбувається зміна самосвідомості підлітка, характер їх відносин з оточуючими, утворюються нові способи

взаємодії з дорослими й однолітками, відбувається зміна інтересів, мотивів як навчальної, так і пізнавальної діяльності. Зазначене здійснює суттєвий вплив на поведінку підлітка, діяльність й відносини останнього. Гострий перебіг підліткового періоду онтогенезу спричинений переплетенням різноманітних протиріч особистості підлітка [52, с.19].

Такий період можна охарактеризувати як нестійкий з точки зору емоційного підходу. Психіка підлітка починає набувати полярного характеру. На заміну цілеспрямованості приходять апатія. На заміну надлишкової самовпевненості приходять відсутність впевненості в собі, а також високий рівень вразливості. Невимушеність з'являється поряд з сором'язливістю. Ніжність швидко трансформується в жорстокість. У той же час підлітки залишаються допитливими, вони прагнуть до пізнання все більшої кількості інформації, у той же час все ще не усвідомлюють потребу у систематизації знань [53, с.76].

Такі стани у своїй сукупності формують складні психологічні комплекси, які у проявляються поведінці, зовнішніх і внутрішніх реакціях: психічних розладах, тривожності, агресії тощо, що є джерелом відхилень. Високий рівень активності організму на фоні захисних сил, що є недостатньо сформованими у поєднанні з низьким самоконтролем й нервово-психічною нестійкістю можуть спричинити дисгармонійний розвитку особистості підлітка, що може негативно позначитись на формуванні ціннісних орієнтацій останнього [54, с. 10].

Такий психологічний стан, досліджуваного нами, вікового періоду, пов'язаний з 2 «переломними» моментами:

– психофізіологічний, які має зв'язок внутрішніми гормональними й фізіологічними трансформаціями, які спричиняють тілесні зміни, неусвідомлений статевий потяг, а також емоційно-чутливі зміни (характеризується статевим дозріванням і всіма процесами, що відбувається навколо цього);

– соціальний, який має зв'язок з тим, що завершується період дитинства та відбувається перехід у дорослий вік, який пов'язаний з розвитком критичного рефлектуючого мислення у розумовій формі у свідомість підлітка. Зазначене – визначальний стан підлітка у психіці, що формує основне визначальне протиріччя життя підлітка [55, с. 117-118].

У цьому віковому періоді відбувається докорінна перебудова всіх психологічних структур, які вже сформувались раніше. До того ж, формуються моральні поняття, цінності й установки, формується загальна спрямованість особистості. У психологічній сфері підлітка з'являється таке новоутворення як почуття дорослості, що спричиняється появою нових потреб й здібностей. До головної потреби підлітків відноситься потреба у спілкуванні [56, з. 7].

Особливо істотним регулятором життєдіяльності й поведінки дитини підлітково віку є цінності й ціннісні орієнтації. Останні здійснюють регулювання поведінки і діяльності особистості в суспільстві, визначаючи її дії та вчинки. Підліток у соціальній площині лишається школярем, проте має місце емоційний вакуум: старі мотиви молодшого школяра вже зруйновані, проте нові ще не є сформованими [57, з. 187].

Проведемо огляд головних характеристик підліткового вікового періоду задля того аби визначити механізм формування ціннісних орієнтацій у зазначений віковий період. Так, до таких відносяться:

– до однієї з найгостріших проблем підліткового віку відноситься перебудова відносин з їх батьками, відбувається перехід від дитячої залежності до відносин, які базуються на рівності й взаємоповазі;

– наступна – відкриття власного внутрішнього світу, з'являються проблеми самосвідомості й самовизначення. Разом з пошуками сенсу життя тісно переплітається й прагнення дізнатися про себе, власні можливості й здібності, пошук себе у відносинах з оточуючими. Так, для дитини тільки зовнішній світ становить усвідомлювану реальність, куди вона проєктує власну фантазію, тоді як для підлітка цей світ є тільки можливістю

суб'єктивного досвіду, зосередженням якого являється він сам. Опановуючи спроможність занурюватися в себе та насолоджуватись власними переживаннями, підліток відкриває цілий світ нових почуттів, розпочинає сприймати й осмислювати власні емоції вже не у вигляді похідних від якихось зовнішніх подій, а як стан власного «я» [51, с. 51].

До особливості досліджуваного віку також відноситься прагнення до ідеалу. Найчіткіше ідеали підлітків проявляються в їх ціннісних орієнтаціях, мотивах й цілях діяльності. Відомим є те, що ціннісні орієнтації відносяться до найважливіших компонентів структури особистості [58, с. 1422].

При досягненні підліткового віку, дитина починає усвідомлювати себе як окрему особистість, порівнювати себе з оточуючими, прагне наслідувати ідеал, що був обраний, який найбільш часто є далеким від досконалості. Має місце психологічне віддалення підлітка від своєї сім'ї й школи на тимчасовий період. Значення останніх у становленні особистості підлітка починає зменшуватись, тоді як вплив однолітків, навпаки, починає бути пріоритетним. Визначальне місце в інституті соціалізації протягом зазначеного вікового періоду починають відігравати неформальні об'єднання [59, с. 31].

Так, коло активного соціального життя підлітків починає обмежуватись проблемами й інтересами певних компаній й неформальних об'єднань [51, с. 51].

Також, період підліткового віку характеризується приділенням істотної уваги власній зовнішності. До того, еталони краси і просто «прийнятної» зовнішності для них доволі часто є нереалістичними й завищеними, у зв'язку з чим страждає самооцінка. Формування адекватної оцінки відбувається у ході дорослішання. Так, самооцінка дорослих у відповідності до більшості показників є більш реалістичними й об'єктивними, у порівнянні з юнацькими, а юнацькі – більш реалістичні, у порівнянні з підлітковими. Проте зазначену тенденцію не можна назвати лінійною, варто брати до уваги зміну самих критеріїв самооцінки із віком. Так, якщо середніх класах дитина багато

в чому орієнтується на думку вчителів, а у формуванні самооцінки істотну роль відіграє успішність у школі, то старших класах роль саме школи та навчання – зменшується. Перше місце починають займати думка однолітків й самооцінка їх власних досягнень у різноманітних видах діяльності з різним рівнем значимості. Зазначене впливає на зменшення стимулу до навчання, проте, у той же час, відбиває збільшення рівня самостійності, диференціації інтересів тощо [60, с. 118].

У досліджуваному віковому періоді, на перший план починає виходити задоволення, що переживає підліток завдяки правильному вчинку та страждання у зв'язку з провинною. У випадку негативного емоційного досвіду, формується негативна позиція особистості. Зокрема, встановлено, що у неблагополучних сім'ях діти майже не відчують позитивних переживань та емоцій, що згодом виступає головною причиною формування їх негативної позиції, а це спричиняє формування спотворених ціннісних орієнтацій. Формування умов позитивних емоційних переживань формує сприятливі передумови змін негативної позиції [60, з. 118].

Так, показники підліткового віку, які були розглянуті, здійснюють вплив на формування ціннісних орієнтацій, які у підлітків відбувається під впливом різноманітних інститутів соціалізації. Соціальне становлення людини відбувається протягом усього її життя й у різноманітних соціальних групах – титячому садку, школі, університеті, сім'ї, компанії однолітків, на роботі тощо. Зазначені групи становлять найближче оточення індивіда й являються як носіями різноманітних норм та цінностей. Зазначені групи, які формують систему зовнішнього регулювання поведінки індивіда, йменуються інститутами соціалізації [61, с. 42-43].

Істотні зміни у підлітковий період зазнають відносин підлітка з дорослими (а точніше – з вчителями, батьками). Власні претензії на нові права дитина у підлітковому віці, перш за все, розповсюджує на сферу відносин з ними. Відбувається зміна інтересів, поглядів на навколишній світ та на самого себе. Підліток починає чинити опір до категоричних вимог

дорослих, здійснює протести проти обмеження його самостійності, будь-якого прояву опіки, будь-якої форми контролю, відношення до нього як до «маленького». Людина підліткового віку вимагає брати до уваги її інтереси, думки, відносини, хоча їх не завжди можна охарактеризувати як розумні й зрілі, проявляє загострене почуття власної гідності. В зазначеному віці підлітки найбільш сприйнятливі й чутливі до всього, що їх оточує, з огляду на що потрібно, аби саме в цей період сім'я могла забезпечити підлітку сприятливу сімейну атмосферу. У такий період батькам варто максимально уважно підходити до виховання підлітка [62, с. 120].

У відповідності до вищезазначеного можна узагальнити, що:

- ціннісні орієнтації підлітка спричиненні його віком й життєвим досвідом;
- цінності підлітка (для прикладу, освіта, виховання, культура й рівень сформованості механізмів мотивації) здійснюють «зворотний» вплив на розвиток підлітка як особистості;
- цінності здійснюють вплив на взаємовідносини підлітка з іншими людьми;
- одні цінності здійснюють вплив на формування інших цінностей (перш за все цінностей, які сприяють самовдосконаленню підлітка) [62, с. 121].

Б. Бітінас, психолог, у ході аналізу механізмів формування ціннісних орієнтацій демонструє роль вільного виховання, фіксованих соціальних установок й переконань. Процес трансформації соціальних ідей у вигляді специфічного досвіду людства в такі, що є спонукаючими до позитивних вчинків і стримуючими від негативних вчинків йменується психологом як інтеріоризація. Іншими словами, це не тільки засвоєння соціальних норм, але й також становлення таких ідей основними регуляторами життя. Інтеріоризованими соціальні ідеї стають тоді, коли вони опановують людину. З огляду на зазначене, процес формування ціннісних орієнтації виступає процесом трансформації об'єктивних цінностей у суб'єктивні, що починають

бути особистісно значущими. З'являється завдання формування у підлітка рушійних сил просоціальної поведінки, які є неусвідомленими та внутрішніх «гальм», які стримують негативну поведінку. На зазначеному формується концепція вільного виховання, що відмовляється від примусу, проте тільки за умови, що сформовано неусвідомлені внутрішні регулятори поведінки підлітка. Особиста участь дитини підліткового віку у соціально значущих подіях починає відігравати визначальну роль. У той же час, Б. Бітінас зауважує, що в цьому віковому періоді суттєвими є не стільки самі соціальні ідеї, скільки емоційне відношення дорослих до таких ідей та побудова поведінки на основі цього [63, с. 109].

Механізм ціннісної орієнтації можна представити наступним чином: потреба — інтерес - установка — ціннісна орієнтація. Інтерес виступає як осмислена необхідність, а установка у вигляді схильності до певної оцінки з взяттям до уваги соціального досвіду, що особистість набуває у відношенні до тих чи інших соціальних явищ [64, з. 25].

Виокремлюють 2 аспекти освоєння підлітками цінностей (рис. 1.3)

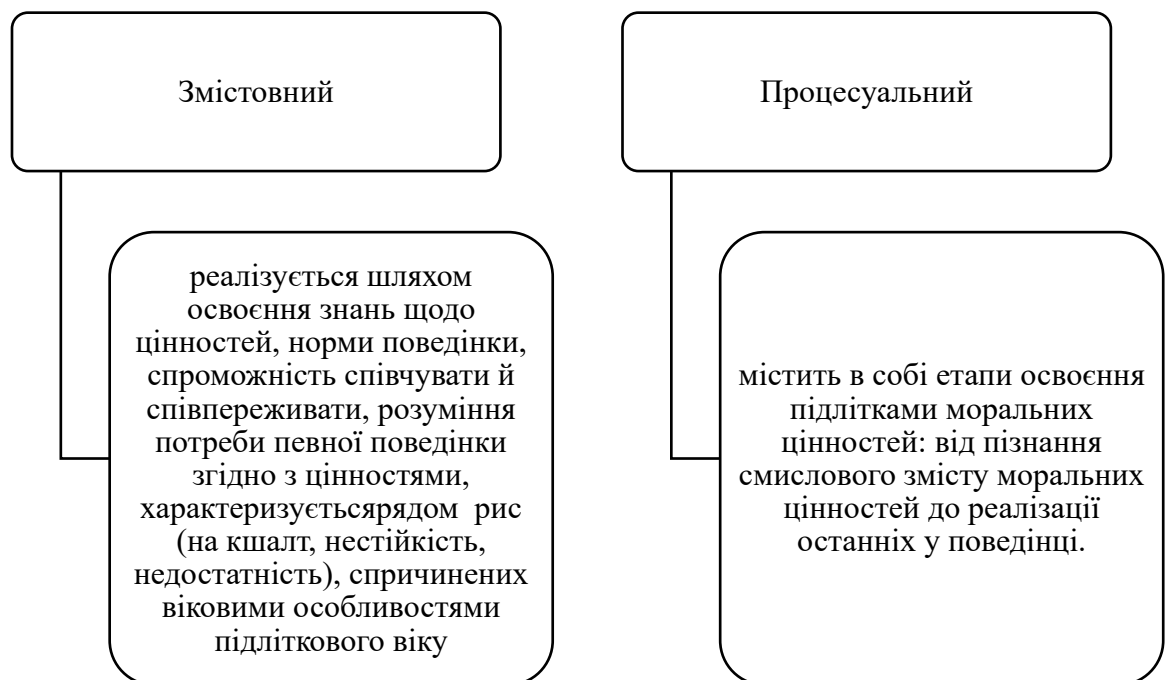

Рис.1.3. Аспекти освоєння підлітками цінностей [65, с.37]

Кожний з вище представлених етапів знаходиться в залежності від особистої значущості моральної цінності для підлітка, знання сутності останньої, готовності й вміння реалізувати її у поведінці, від педагогічних й соціальних умов, де відбувається процес освоєння [65, с. 37].

Ціннісні орієнтації дитини підліткового віку формуються поетапно у ході її соціалізації через проникнення соціальної інформації в індивідуально-психологічний світ підлітка. Під формуванням системи ціннісних орієнтацій розуміється процес становлення особистості, і зазначена система виступає засобом реалізації деяких суспільних цілей. З огляду на те, що ціннісні орієнтації – це найістотніший компонент у свідомості особистості, вони здійснюють істотний вплив на сприйняття навколишнього середовища, відношення до суспільства, соціальної групи, на уявлення підлітка щодо себе самого. На відміну від дорослого, підліток, більш схильний змінювати власні цінності й установки [66, с. 92].

Визначаючи рівень ефективності формування ціннісних орієнтацій, Н. Ушакова виокремлює наступні критерії:

1. Знання цінностей, під якими розуміється вміння формувати ціннісні орієнтації. Поняття цінностей вважається засвоєним тоді, коли підліток спромігся у повній мірі опанувати зміст зазначеного поняття, його обсяг й знання його зв'язків, відносин з іншими поняттями, а також вмінням оперувати поняттям при розв'язанні практичних завдань.

2. Диференціація цінностей, під якою розуміється вміння підлітків здійснювати ціннісний вибір.

3. Дійсність ціннісних орієнтацій [64, с. 26].

Отже, підлітковий вік розвитку людини характеризується складністю, пубертатною кризою, кризою підліткової ідентичності, вихід із чого виступатиме однією з найістотніших умов формування ціннісних орієнтацій дитини підліткового віку. Вивчення процесу орієнтації набуває особливого значення у підлітковому віці, так як саме з зазначеним періодом онтогенезу має зв'язок той рівень розвитку ціннісних орієнтацій, що забезпечує

функціонування останніх у вигляді особливої системи, яка здійснює ключовий вплив на спрямованість особистості, активну соціальну позицію останньої.

Висновки до розділу 1

Проблема формування цінностей – це предмет дослідження багатьох психологів і педагогів. Ціннісні орієнтації є результатом внутрішньої та зовнішньої взаємодії у процесі розвитку особистості, суб'єктивним відображенням об'єктивного світу у свідомості конкретного індивіда.

Стиль сімейного виховання відіграє істотну роль у формуванні особистості дитини. Батьки використовують різні методи виховання, залежно від виникаючих ситуацій, від самої дитини та її поведінки у цей момент. Нами було досліджено чотири головні стилі виховання, а саме – авторитарний, ліберальний, демократичний та індиферентний, кожний з яких здійснює істотний вплив на формування ціннісних орієнтацій дитини.

Для підлітка є важливим усвідомлення своїх ціннісних орієнтацій. Розуміючи, чого він хоче досягти, чого йому хочеться прагнути і які шляхи потрібно вибрати для досягнення вибраних цілей, підлітку легше долати ті життєві складнощі, з якими він зіткнеться. Ціннісні орієнтації мають велике значення для кожної людини, тому що кожна людина має власні потреби та бажання, для підлітків ціннісні орієнтації допомагають визначити свій подальший життєвий шлях, що важливо для кожної людини.

РОЗДІЛ 2

ОГАНІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОПИС ВИБІРКИ ТА ОБГРУНТУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ

2.1. Опис вибірки та організація дослідження

Теоретичні положення, які викладені у першому розділі, використано з метою організації емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Мета емпіричного дослідження виступає перевірка гіпотези щодо впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Завдання емпіричного дослідження:

1. Виявити, які стилі сімейного виховання застосовуються до дітей шкільного віку;
2. Дослідити ціннісні орієнтації дітей шкільного віку;
3. Виявити відмінності ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку залежно від стилів сімейного виховання, які до них застосовуються.
4. Здійснити порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку залежно від статі.

Об'єктом дослідження виступають ціннісні орієнтації.

Предметом дослідження є ціннісні орієнтації дітей шкільного віку, до яких використовуються різноманітні стилі виховання.

Згідно з метою, яка була поставлена та завдань, які були сформовані на основі неї, а також висунутої гіпотези, проведено емпіричне дослідження виявлення впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося на базі загально-освітньої школи № 23 м. Луцька. Учасниками емпіричного дослідження стали 50 учнів 9-10 класів (серед них 28 дівчат та 22 хлопців) та 50 батьків (34 матері та 16 батьків). Загальний обсяг вибірки – 100 респондентів.

Емпірично дослідження складалося із чотирьох етапів.

На першому етапі (серпень 2021 р.) здійснювався пошук напряму вивчення з проблематики «Уявлення про стиль сімейного виховання підлітків з різними ціннісними орієнтаціями», а також визначено первинну проблему дослідження.

На другому етапі роботи (вересень 2021 р.) проведено теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури на тему дослідження. Визначено мету, завдання, висунуто гіпотезу, здійснено підбір психодіагностичного інструментарію, здійснювався добір вибірки досліджуваних.

На третьому етапі роботи (жовтень – листопад 2021 р.) здійснено власне емпіричне дослідження, направлене на уявлення щодо стилю сімейного виховання підлітків із різними ціннісними орієнтаціями.

Четвертий етап (листопад 2021 р.) містив у собі кількісну та якісну обробку результатів дослідження. На цьому ж етапі здійснювалася систематизація одержаних результатів та оформлення їх у вигляді тексту дипломної роботи.

Обробка отриманих даних здійснювалась за допомогою програми Excel та SPSS.

На етапі підготовки до проведення емпіричного дослідження було підготовлено електронні бланки із завданнями методик, які містили коротку інструкцію щодо технології заповнення анкет і опитувальників. Ключі для інтерпретації результатів тестів респондентам на етапі тестування не надавались, для уникнення суб'єктивності відповідей.

Діагностика проводилась за допомогою інтернет опитування з використанням Google-форм з фільтрацією за віком.

Отримані результати за кожною методикою за бажанням повідомлялись опитуваним індивідуально (наприклад, на електронну пошту або в повідомленні в соціальній мережі).

Час на виконання всіх п'яти методик – від 1,5 години до 2 годин.

Для досягнення мети і реалізації поставлених задач під час дослідження були застосовані наступні психодіагностичні методи: спостереження, бесіда, загальне анкетування, методи математичної статистики. Також були підібрані спеціальні методики, які є надійними та відповідають завданням емпіричного дослідження:

- 1) методика «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б. Круглова (Додаток А);
- 2) опитувальник «Батьків оцінюють діти» (БАД) у модифікації І. Фурманова і О. Аладьїна (Додаток Б);
- 3) методика «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова (для батьків) (Додаток В);
- 4) методика тест Ш. Шварца для вивчення цінностей (Додаток Г);
- 5) методика морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Сопова і Л. Карпушиної (Додаток Д).

Кількісна обробка результатів проведена із застосуванням методів описової математичної статистики. Методи описової статистики здійснюють забезпечення оцінки параметрів генеральної сукупності, з якої отримувалися

дані. Такими параметрами, які оцінюються, виступають різноманітні міри центральної тенденції, варіативності, асиметрії та ексцесу. Окрім того, зазначені методи надають змогу здійснити оцінку статистичного зв'язку різних рядів даних, при обчисленні значення коефіцієнтів кореляції й коваріації при оцінці коефіцієнти регресії. Згадана оцінка може бути як точковою, так і інтервальною. За першого випадку, оцінка параметра виявляється представленою у вигляді одного числа, тоді як за другого – у вигляді діапазону чисел.

З метою математичних обрахунків у роботі використано: середні значення, щоб узагальнити значення показника, відсоткові показники для розуміння частки від загального та співвідношень показників, середнє квадратичне відхилення, щоб визначити на скільки в середньому відхиляються конкретні значення ознаки від середнього їх значення; t - критерій (критерій Стьюдента) для виявлення відмінностей між двома або більше групами ознак, зокрема наскільки достовірно відрізняються показники однієї вибірки досліджуваних від іншої; H -критерій Крускала-Уоллеса для порівняння достовірності відмінностей кількох (більше 2-х) вибірок між собою; коефіцієнт кореляції Пірсона задля вимірювання щільності зв'язку між результативними та факторними ознаками у кореляційно-регресійній моделі за лінійної залежності. Коефіцієнт кореляції за абсолютною величиною коливається в межах від -1 до +1. Що ближчим є зазначений показник до 0, тим меншим є зв'язок, при цьому, що ближчий він до ± 1 – тим зв'язок є більш тісним. При коефіцієнті кореляції знак «плюс» означає прямий зв'язок між ознаками x і y , тоді як знак «мінус» демонструє обернений зв'язок. Це є мірою, що дає нам інформацію щодо інтенсивності та напрямку стосунків.

Для наочності результати досліджень представлені у вигляді таблиць і діаграм.

Отже, комплекс взаємопов'язаних методів, який був використаний, у повній мірі відповідає цілям і завданням, які були поставлені в межах даної

роботи. Методики, що були обрані, мають широку популярність, являються доволі надійними та валідними психодіагностичними інструментами.

Тепер, вважаємо за доцільне розглянути більш детально методики, що застосовувались з метою визначення впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку, що ми зробимо у наступному підрозділі.

2.2 Опис діагностичних методик

Проведемо більш детально огляд методик, які було застосовано у ході проведення емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

З метою виявлення системи цінностей учнів 7-8 класів використано опитувальник «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б. Круглова (Додаток А), що є найбільш розповсюдженою на сьогодні. Зазначена методика базується на прямому ранжуванні списку цінностей 2 класів на основі того, яким завданням та цілям служить та або інша цінність: термінальних та інструментальних (по вісімнадцять пунктів кожен список). Під термінальними цінностями (ще їх йменують цінності-цілі) розуміються переконання щодо того, що кінцева мета індивідуального існування варта того, аби прагнути до неї. Тобто, такі цінності являються основними цілями людини, вони відбивають довгострокову життєву перспективу, те, чого вона прагне нині у майбутньому.

Інструментальні цінності (ще їх йменують цінності-засоби) характеризують засоби, що обираються за метою досягнення цілей життя. Вони виступають у вигляді інструментів, за допомогою якого можна здійснити реалізацію термінальних цінностей [67, с.74].

На початку досліджувані ознайомлюються з інструкцією, згодом пропонується проставити у першому бланку бали від 1 до 5 (де 5 – це

найбільш значущий) за термінальними цінностями, а в другому бланку також проставити бали від 1 до 5 за інструментальними цінностями. Потім здійснюється кількісний аналіз ціннісних орієнтацій того, хто випробовується – відповідно до балу, що був одержаний виокремлюють найбільш та найменш значущі цінності. Цінності, що здобули найвищий бал, характеризують загальну направленість особистості. При цьому, цінності, що одержали найменший бал, також істотні для характеристики спрямованості особистості, так як показують незначущість таких цілей й засобів особистості. Цінності, які знаходяться по середині ієрархічної структури, є малоінформативними у відповідності до погляду загальної спрямованості особистості: для них характерною є тенденція до зміни рангового місця в залежності від обставин життя [67, с.74].

Результати тесту знаходяться в істотній залежності від адекватності самооцінки людини, у зв'язку з чим фахівцями рекомендується застосовувати тест Б. Круглова в комплексі з іншими методиками. До переваг зазначеного тесту відноситься зручність, універсальність, а також швидкість у проведенні й обробці даних. Проте, істотний вплив на результати може мати відсутність щирості того, хто випробується, прагнення (яке не завжди є усвідомленим) давати відповіді, що є соціально бажаними [67, с.75].

Краще тестування проводити у індивідуальній формі, а не в групі, оскільки експериментатору буде легше встановити довірчі відносини з респондентом, завдяки чому можливість одержання щирих відповідей, зросте.

Перед тим, як здійснити проведення опитування, учасникам пропонується наступна інструкція: «Зараз Вам буде пред'явлено набір із 18 карток, де написано цінності, базові принципи, якими Ви керуєтеся в житті. Ваше завдання розкласти їх по порядку значущості особисто для Вас. Уважно вивчіть представлений список і виберіть цінність, яка для Вас найбільш значуща – вона займе перше місце (або отримає перший ранг). Потім виберіть другу цінність за значимістю і помістіть її на друге місце.

Проранжуйте всі запропоновані цінності. Найменш важлива залишиться останньою і займе відповідно 18-е місце. Перенесіть отримані результати у бланк відповідей» [67, с.75].

З метою уточнення результатів, одержаних після основної серії тесту учасникам пропонуються додаткові питання.

Пізніше здійснюється обробка результатів, що були одержані. Домінуюча спрямованість ціннісних орієнтацій людини фіксується у вигляді займаною нею життєвою позицією, що визначається за критеріями рівня залученості до сфери праці, до дозвільної й сімейно-побутової активності. Якісний аналіз результатів дослідження надає змогу здійснити оцінку життєвих ідеалів, ієрархію життєвих цілей, цінностей-засобів, а також уявлень щодо норм поведінки, які людина розглядає у вигляді зразку [67, с.75].

При аналізі ієрархії цінностей, доцільно звернути увагу на групування останніх піддослідним у змістовні блоки у відповідності до тих або інших підстав. Так, на кшталт, з-поміж термінальних цінностей виокремлюються: 1) «конкретні» й «абстрактні; 2) цінності професійної самореалізації й особистого життя» [67, с.75]. До конкретних належать наступні: активне діяльне життя, здоров'я, цікава робота, наявність добрих та вірних друзів, матеріально забезпечене життя, суспільне визнання, щасливе сімейне життя, продуктивне життя, задоволення. При цьому, абстрактними цінностями вважають красу природи та мистецтва, життєву мудрість, пізнання, любов, свободу, розвиток, творчість, щастя інших, впевненість у собі. Цінностями професійної самореалізації являються активне діяльне життя, здоров'я, цікава робота, наявність хороших та вірних друзів, суспільне визнання, продуктивне життя, матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя, задоволення. До цінностей особистого життя відносяться любов, життєва мудрість, пізнання, свобода, розвиток, щастя інших, творчість, впевненість в собі [67, с.75]. З-поміж інструментальних цінностей виокремлюються: 1) етичні цінності, цінності справи, цінності спілкування; 2) конформістські,

індивідуалістичні й альтруїстичні цінності; 3) цінності самоствердження, цінності прийняття інших [67, с.75].

Під етичними цінностями розуміють високі запити, відповідальність, самоконтроль, незалежність, широта поглядів. До цінностей спілкування належать життєрадісність, терпимість, вихованість, непримиренність до недоліків, чуйність, чесність. Цінностями справи йменують наступні: старанність, акуратність, раціоналізм, освіченість, тверда воля, сміливість у відстоюванні своєї думки, ефективність у справах [67, с.75].

У відповідності до результатів тесту можна сформулювати уявлення щодо закономірності індивідуальної системи ціннісних орієнтацій особистості. У випадку, коли закономірності не вдається виявити, можна припустити щодо існування суперечливої системи цінностей (або відсутності щирості) у того, хто в випробується. У зазначеному випадку ліпше повторити дослідження й доповнити останнє даними, які були одержані за допомогою використання інших методик [67, с.75].

Завдання діагностики порушених стилів сімейного виховання розв'язала методика «Батьків оцінюють діти» (БОД) (Додаток Б) створена І. Фурмановим та А. Аладьїним з взяттям до уваги методики «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемїллера, В. Юстицкіса.

Зазначена методика є призначена задля вивчення уявлень дитини щодо стилю сімейного виховання. Застосування згаданої методики, дає можливість визначити наявність проблем в уявленнях членів сім'ї. До того ж, знайомство батьків з результатами відповідей їхніх дітей доволі часто підвищує мотивацію останніх до змін у сімейних стосунках, викликає прагнення зрозуміти дитину, прислухатись до неї [68, с.210].

В опитувальник входить сто двадцять тверджень, що надають можливість одержувати інформацію за вісімнадцяти шкалами. Йменування та позначення шкал задля зручності зіставлення з методикою АСВ збережені. У зазначеній методиці відсутніми є 2 останні шкали опитувальника АСВ.

Представимо коротку характеристику шкал опитувальника методики «Батьків оцінюють діти» (БОД) (що була адаптована й модифікована І. Фурмановим та О. Аладьїним). Шкали «Гіперпротекція» та «Гіпопротекція» виявляють рівень протекції: надмірний й недостатній. Шкали «Потурання» та «Ігнорування потреб дитини» вимірюють ступінь задоволеності потреб дитини. Шкали «Надмірність вимог» і «Недостатність обов'язків» надають уявлення щодо вимог-обов'язків дитини, тобто щодо тих завдань, які вона виконує. Шкали «Надмірність санкцій» та «Мінімальність санкцій» надають уявлення щодо суворості покарань, які застосовуються батьками до дитини через невиконання сімейних вимог. Оцінки у відповідності до шкал «Нестійкість стилю виховання» дають змогу говорити щодо постійно різкої зміни стилю виховання, прийомів виховання. Окрім того, представленими є більш вузькі шкали, а саме: розширення сфери батьківських почуттів, переважання дитячих якостей у підлітка, відсутність виховної впевненості батьків, відсутність розвиненості батьківських почуттів, фобія втрати дитини, проєкція власних небажаних якостей на дитину, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання [68, с.216].

Шкалу «Строгість санкцій» методики «Батьків оцінюють діти» застосовано з метою оцінки системи санкцій до дитини. У відповідності до інструкції, зазначений опитувальник містить думку дітей щодо стосунків з батьками. Так, опитуваними одержується текст опитувальника, а також бланк реєстрації відповідей. Психолог зачитується інструкція, яка розміщена на початку опитувальника. Він має переконатись, що всі учасники дослідження зрозуміли її вірно. Після того, як розпочалось заповнення, пояснення або інструктування – не допускаються. Учасники заповнюють бланк реєстрації відповідей самостійно. У відповідності до іншого варіанту, людина, що проводить опитування зачитує твердження опитувальника по черзі. У випадку, якщо опитувані, загалом, погоджуються з твердженням, то на «Бланку відповідей» вони закреслюють номер, що відповідає йому. У випадку не згоди – не роблять жодних позначок.

Оброблення результатів проводиться у наступний спосіб. На бланку реєстрації відповідей номери відповідей, які мають відношення до однієї шкали, розміщені в одному рядку (до винятку відносяться шість шкал, підкреслених у реєстраційному бланку – Г+, Г-, У+, РБП, ФВ, НБП). Зазначене надає змогу швидкого підрахунку балів у відповідності до кожної шкали завдяки підсумовуванню позитивних відповідей. За кожну з позитивних відповідей дається 1 бал. У бланку реєстрації праворуч відповідей зазначено скорочену назву шкали, а також діагностичне значення.

Шкали, що є підкресленими, потребують іншої методики підрахунку. Сутність останньої полягає в тому, що підсумковий результат виходить як результат підсумовування даних 2 однакових шкал із верхньої й нижньої частини реєстраційного бланка.

У випадку, коли кількість балів досягає чи перевищує діагностичне значення, то у матері або у батька, що обстежується, діагностується відповідна особливість стилю виховання. За виявлення декількох особливостей (відхилень) виховання доцільно звернутися до таблиці «Діагностика типів негармонічного (патологізуючого) сімейного виховання» (Додаток Б) з метою встановлення конкретного, наявного типу сімейного виховання у виховній поведінці даного батька чи матері.

Завдання діагностики стратегій сімейного виховання вирішила методика «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова (для батьків) (Додаток В). Зазначений опитувальник призначений з метою виявлення домінуючого стилю сімейного виховання. В опитувальник входить десять запитань, які мають чотири запропоновані варіанти відповідей. Методика може бути проведеною як індивідуально, так і фронтально для групи. При цьому, кожен з опитуваних має мати власний бланк з питаннями й варіантами відповідей на зазначені питання [69, с. 65].

До початку проведення методики зачитується інструкція. Учасникам, а в нашому випадку такими є батьки, пропонується з допомогою такого тесту здійснити спробу оцінити власну стратегію сімейного виховання. Необхідно

з 4-х варіантів відповідей на запитання обрати такий, що, як вони вважають, є найбільш підходящим та позначити і в бланку відповідей [1].

Оброблення результатів тесту відбувається у відповідності до ключа, де кожен із варіантів відповіді піддається співвідношенню з однією з 4-х стратегій сімейного виховання: авторитарний (чи домінування), авторитетний (чи демократичний), ліберальний (чи потуральний), а також індіферентний (чи байдужий). У випадку, коли 2 чи більше стилів (іншими словами, стратегій) сімейного виховання набрали однакову (чи близьку) кількість балів, то вважається, що в зазначеній сім'ї переважаючим є суперечливий (тобто, змішаний) стиль виховання [1].

Батьки, що притримуються авторитетного стилю (у відповідності до термінології інших авторів – «демократичний», «співпраця») виховання, усвідомлюють власну суттєву роль у становленні особистості дитини, проте й право на саморозвиток визнають й за нею самою. Вони тверезо розуміють, які з вимог необхідно диктувати, а які обговорювати. Вони готові переглядати власні позиції у розумних межах. Батьками заохочуються особиста відповідальність й самостійність їх дітей у відповідності до їх вікових можливостей. Підлітки, які є причасними до обговорення сімейних проблем, беруть участь у ухваленні рішень, вислуховують й обговорюють думку й поради батьків. Батьками від дітей вимагається осмислена поведінки й вони здійснюють спроби допомогти їм, чуйно відносячись до їх запитів. У той же час, батьки виявляють твердість, піклуються щодо справедливості й послідовного додержання дисципліни, яка формує вірну, відповідальну соціальну поведінку [1].

За авторитарного стилю (у відповідності до термінології інших авторів – «автократичний», «диктат», «домінування») виховання, батьками добре уявляється, якою повинна вирости їх дитина, вони докладають максимум зусиль до цього. У власних вимогах вони, в більшості, є дуже категоричними й непоступливими. Не дивним виступає, що інколи дитині незатишно під такого роду контролем. Батьки, які притримуються такого стилю виховання

обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якомусь обґрунтувати власні вимоги, супроводжуючи їх суворими заборонами, жорстким контролем, доганами й фізичними покараннями. Авторитарність батьків у підлітковому віці породжує конфлікти й ворожість. Найбільш активні та сильні підлітки чинять опір, бунтують, починають бути надмірно агресивними та нерідко полишають батьківський дім, як тільки спроможні дозволити це собі. Невпевнені, боязкі підлітки привчаються слухатися батьків у всьому, не здійснюючи спроб розв'язувати що-небудь самостійно. У той же час, якщо матері у відношенні до підлітків є схильними до реалізації більш «дозвільної» поведінки, то авторитарні батьки суворо додержуються типу батьківської влади, який був обраний. За такого виховання у дітей формується тільки механізм зовнішнього контролю, що базується на почутті провини або страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання зникає ззовні, поведінка підлітка може стати потенційно антисуспільною. В авторитарних стосунках не існує душевної близькості із дітьми, тому між ними й батьками не часто з'являється почуття прихильності, що спричиняє підозрілість, настороженість на постійній основі та, навіть, ворожості до оточуючих [1].

Батьки, що застосовують ліберальний стиль (у відповідності до термінології інших авторів – «потурання», «поблажливий», «гіпоопіка») виховання, високо цінують власну дитину, вважають її слабкості неістотними, не зважають на помилки. Спілкуються з нею легко, довіряють їй, вони не є схильними до заборон та обмежень. Але, стаючи дорослішими, підлітки, що були виховані у такому стилі, конфліктують з тими, хто не потурає їм, не спроможні брати до уваги інтереси інших людей, формувати міцні емоційні зв'язки, не є готовими до обмежень й відповідальності. З іншої сторони, сприймаючи нестачу керівництва зі сторони батьків у вигляді прояву байдужості й емоційного відторгнення, дітьми відчувається страх та відсутність впевненості. Відсутність здатності сім'ї здійснювати контроль за поведінкою підлітка може спричинити залучення останніх у асоціальні

групи, так як психологічні механізми, є потрібними для самостійної, відповідальної поведінки у суспільстві, в нього не були сформовані [1].

Для батьків, що додержуються я індіферентного стилю виховання, проблеми виховання не являються першорядними, так як у них багато інших турбот. Власні проблеми дитині, в більшості, доводиться вирішувати самостійно. Проте, це не вірно, оскільки у дитини є право розраховувати на участь та підтримку зі сторони батьків у ситуаціях, коли це є потрібним [1].

Тепер розглянемо тест Ш. Шварца з метою вивчення цінностей (Додаток Г). Тест цінності Шварца (у науковій літературі можна зустріти ще таку його назву – ціннісний опитувальник Шварца, Методика Шварца) використовується з метою дослідження динаміки зміни цінностей як у групах (культурах) у зв'язку з змінами у суспільстві, так особистості у зв'язку з життєвими проблемами останньої [70, с.47].

Основу опитувальника Ш. Шварца становить теорія, у відповідності до якої всі цінності діляться на соціальні й індивідуальні. Зазначений опитувальник був розроблений науковцем у 1992 році. У ході розробки опитувальника, вченим було використано методику Рокича, якісно модифікувавши, розширивши й вдосконаливши її концептуальну базу [70, с.47].

Опитувальник Шварца сформований із 2 частин – «Огляд цінностей» й «Профіль особистості». Перша частина опитувальника «Огляд цінностей» є призначеною для дослідження цінностей, переконань та ідеалів, які здійснюють вплив на особистість. До списку цінностей входять 2 частини: іменники й прикметники, які містять п'ятдесят сім цінностей. Випробовуваний оцінює кожен із цінностей, які є запропонованими у відповідності до шкали від 7 до -1 балів.

Інша частина опитувальника Ш. Шварца виступає профілем особистості. Вона складається із сорока описів людини, які характеризують десятьма типами цінностей. З метою оцінки описів застосовують шкалу від 4 до -1 балів [70, с.48].

У першій частині опитувальника, для респондентів пропонується за допомогою шкали з дев'яти оцінок здійснити оцінку важливості цінностей, наведених у бланку: «До того, як Ви почнете, прочитайте список із 30 цінностей та виберіть одну, яка найбільш важлива для Вас, та оцініть її важливість 7. Далі виберіть цінність найменш важливу для Вас і оцініть її -1, 0 або 1, відповідно до її важливості. Потім оцініть цінності, що залишилися (від -1 до 7)» [70, с.49].

Шкала містить наступні оцінки: 7 – виключно важлива цінність як керівний принцип життя опитуваного (зазвичай таких цінностей буває одна-дві); 6 – дуже важлива; 5 – досить важлива; 4 – важлива; 3 – не дуже важлива; 2 – мало важлива; 1 – не важлива; 0 – абсолютно байдужа; -1 – це суперечить принципам, яких дотримується учасник опитування [70, с.49].

Надалі респондентам пропонується оцінити те, наскільки важливою для них являється кожна з цінностей із списку 2, як керівний принцип життя. Зазначені цінності проявляються у способах дії, що можуть бути більш менш суттєвими для учасників. Для респондентів пропонується здійснити спробу розрізнити цінності наскільки зазначене є можливим, застосовуючи усі наявні оцінки. В іншій частині опитувальника учасникам експерименту необхідно визначити наскільки кожна людина з наведеного на бланку опису є схожою або не схожою на них у відповідності до наступної шкали: дуже схожий на мене; схожий на мене; певною мірою схожий на мене; трохи схожий на мене; не схожий на мене; зовсім не схожий на мене. Методика надає кількісне вираження значимості кожного з 10 мотиваційних типів цінностей на 2 рівнях: на рівні нормативних ідеалів, а також на рівні індивідуальних пріоритетів [70, с.49].

Оброблення результатів провадиться шляхом співвідношення між відповідями випробуваного з ключем (Додаток Г). В останньому представлені номери пунктів обох частин опитувальника, що відповідають кожному типу цінностей. За таким типом цінності середній бал демонструє рівень її значимості.

У ході обробки першого розділу опитувальника – «Огляд цінностей» (рівень нормативних ідеалів) результати за списками 1 і 2 підсумовуються.

Перед тим як здійснити підрахунок результатів другого розділу опитувальника – «Профіль особистості» – потрібно перевести шкалу опитувальника в бали у відповідності до ключа (Додаток Г).

Кількість балів, яка приписується пунктам шкали «Профіль особи» при обробці результатів наступне: дуже схожий на мене – 4 бали, схожий на мене – 3 бали, певною мірою схожий на мене – 2 бали, трохи схожий на мене – 1 бал, не схожий на мене – 0 балів, зовсім не схожий на мене – -1 бал.

У ході первинної обробки даних по кожній частині опитувальника («Огляд цінностей» та «Профіль особи») вираховується середній бал для вибраних випробуваних відповідей згідно з ключем. Обробка провадиться окремо для кожного з десяти типів ціннісних орієнтацій. Розмір такого середнього балу у відношенні інших дає можливість будувати висновки щодо ступеню значимості зазначеної цінностей для випробуваного.

Доцільно звернути увагу, що дані, які були одержані по першій й другій частинах опитувальника, як правило, не збігаються, так як ціннісні орієнтації особистості на рівні нормативних ідеалів не завжди можуть бути реалізованими в поведінці внаслідок обмеження можливостей людини, додержання певних традицій, групового тиску, додержання зразків поведінки а також інших причин.

Згідно з середнім балом за кожним типом цінностей встановлюється їх рангове співвідношення. Для кожного типу цінностей присвоюється ранг від 1 до 10. Перший ранг присвоюється до типу цінностей, який має найвищий середній бал, 10 – має найнижчий середній бал. Ранг від 1 до 3, одержаний відповідними типами цінностей, характеризує їх високий рівень значущості для випробуваного. Ранг від 7 до 10 свідчить про низьку значущість відповідних цінностей [70, с.50].

Представимо коротке визначення десяти основних типів цінностей чи мотиваційних типів у відповідності до їх центральної мети:

- влада (Power) – соціальний статус, домінування над людьми й ресурсами;
- досягнення (Achievement) – особистий успіх згідно з соціальними стандартами;
- гедонізм (Hedonism) – насолода чи чуттєве задоволення;
- стимуляція (Stimulation) – хвилювання й новизна;
- самостійність (Self-Direction) – самостійність думки й дії;
- універсалізм (Universalism) – терпимість, розуміння та захист благополуччя всіх людей та природи;
- доброта (Ben evolence) – підвищення й збереження благополуччя близьких людей;
- традиція (Tradition) – повага й відповідальність за культурні та релігійні звичаї та ідеї;
- конформність (Conformity) - стримування спонукань та дій, що можуть нашкодити іншим та не відповідають соціальним очікуванням;
- безпека (Security) – безпека й стабільність суспільства, відносин й самого себе [70, с.51].

З метою інтерпретації співвідношення 10 основних людських цінностей Ш. Шварцом було розроблено спеціальну модель – коло цінностей Шварца.

Наступна методика – морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Сопіва і Л. Карпушиної (Додаток Д) застосована з метою виявлення мотиваційно-ціннісної структури особистості, вона слугує для діагностики основних життєвих цінностей людини.

До головного діагностичного конструкту МТЖЦ відносяться термінальні цінності. Під терміном «цінність» розуміється відношення суб'єкта до явища, життєвому факту, суб'єкту й об'єкту, і визнання його як такого, що є важливим, який має життєву важливість.

Перелік життєвих цінностей містить [71, с.21]:

1. Розвиток себе. Іншими словами пізнання власних індивідуальних особливостей, розвиток власних здібностей на постійній основі й інших особистісних характеристик.

2. Духовне задоволення, іншими словами керівництво морально-етичними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними.

3. Креативність, іншими словами реалізація власних творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.

4. Активні соціальні контакти, іншими словами встановлення сприятливих відносин у різноманітних сферах соціальної взаємодії, розширення власних міжособистісних зв'язків, реалізація власної соціальної ролі.

5. Власний престиж, іншими словами, завоювання власного визнання в суспільстві завдяки прямуюванню деяким соціальним вимогам.

6. Високий рівень матеріального становище, іншими словами звернення до факторів матеріального благополуччя як головного сенсу існування.

7. Досягнення, тобто, постановка та розв'язання певних життєвих завдань у вигляді основних життєвих чинників.

8. Збереження власної індивідуальності, іншими словами переважання власних думок, поглядів, переконань над тими, що є загальноприйнятими, захист власної неповторності й незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, в різноманітних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де провадиться діяльність людини. Значимість тієї або іншої життєвої сфери є неоднаковою для різних людей.

Перелік життєвих сфер за В. Соповим і Л. Карпушиною є наступним [71, с.23]:

1. Сфера професійного життя.
2. Сфера освіти.
3. Сфера сімейного життя.

4. Сфера громадської активності.
5. Сфера захоплень.
6. Сфера фізичної активності.

Опитувальник направлений на виявлення індивідуальної системи цінностей людини задля ліпшого розуміння сенсу її дії чи вчинку. Самобутність людини визначається у відношенні до головних цінностей, визнаних у суспільстві. Проте, особистісні цінності можуть і не відтворювати точну копію цінностей суспільних.

У конструкцію опитувальника входить шкала достовірності ступеня бажання у людини соціального схвалення вчинків останньої. Що вищим є результат, тим більше поведінка випробуваного (на вербальному рівні) відповідає до діючого у суспільстві зразку. Критичний поріг – 42 бали, після якого результати можуть бути визнані недостовірними.

Морфологічний тест життєвих цінностей складається зі сто дванадцяти тверджень, кожне з яких випробуваному потрібно оцінювати за п'ятибальною системою. Якщо для респондента сенс твердження не має ніякого значення, то у відповідній клітині бланка ним ставиться цифру 1, якщо має невелике значення – цифра 2, якщо має певне значення – цифра 3, якщо це важливо для учасника експерименту – цифру 4; якщо дуже важливо – цифру 5 [71, с.25]. До того як приступити до обробки даних, що були одержані, потрібно переконатися в тому, що бланк відповідей заповнений повністю. Потім здійснюється підсумовуванні балів відповідей згідно з ключем. Таким чином, одержуємо первинні тестові результати. При підрахунку у шкалі достовірності потрібно враховувати знак. Всі відповіді зі знаком мінус інвертуються. Так, якщо випробуваним ставиться п'ять балів у відповіді на твердження, яке відноситься до шкали достовірності, то йому відповідає 1 бал. У випадку, якщо на твердження з від'ємним значенням випробовуваний ставить 1 бал, то йому відповідатиме 5 балів.

Після підрахунків всі результати заносяться в таблицю (Додаток Д). Цінності, запропоновані в методиці, належать до різноспрямованих груп: духовно-моральні цінності й егоїстично-престижні (тобто, прагматичні). Це концептуально істотно для визначення направленості діяльності особистості чи групи. До перших належать: духовна задоволеність, саморозвиток, креативність, а також активні соціальні контакти, які відображають морально-ділову спрямованість. У відповідності до другої підгрупи цінностей відносяться: досягнення, престиж, матеріальне становище, збереження індивідуальності. Вони, в свою чергу, демонструють егоїстично-престижну спрямованість особистості [71, с.25].

При всіх низьких значеннях – спрямованість особистості невизначена, з відсутністю вираженого переважаючого визначення мети. При всіх високих балах – спрямованість особистості є суперечливою, внутрішньо-конфліктною. За високих балів цінностей першої групи спрямованість особистості являється гуманістичною, другої групи – прагматичною [71, с.25].

Інтерпретація даних провадиться у відповідності до кожної шкали окремо за спеціальною методикою (Додаток Д). З метою графічного представлення результатів, що були одержані й аналізу співвідношення цінностей всередині структури життєвих цінностей особистості існує бланк-графік, який надає можливість встановити співвідношення між цінностями й мотивами, що соціально схвалюються та соціально не схвалюються.

Таким чином, здійснивши опис вибірки та організації дослідження, а також розглянувши обрані методики, вважаємо за доцільне перейти до проведення емпіричного дослідження рівня впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Висновки до розділу 2

Відповідно до поставленої мети та завдань, висунутої гіпотези було проведено емпіричне дослідження виявлення впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку.

Задля задоволення мети дослідження розроблено програму емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку. Програма складалася із чотирьох послідовних та взаємодоповнюючих етапів, які включали підготовчий етап (який полягав у формулюванні теми дослідження, її мети, завдань, гіпотези, добору емпіричної вибірки та методологічного інструментарію тощо), емпіричний етап (що передбачав власне проведення дослідження) та аналітичний етап (який передбачав кількісний та якісний аналіз отриманих в ході емпіричного дослідження результатів, написання висновків та методичних рекомендацій на основі даних).

Важливим для проведення дослідження був підбір методичного інструментарію, який включав у себе комплекс загально-наукових взаємодоповнюючих методів: теоретичних, емпіричних та методів математичного аналізу.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Діагностика взаємозв'язку ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку і стилю сімейного виховання

Для вивчення того, які стилі сімейного виховання застосовуються до дітей шкільного віку та поділу вибірки на групи використано методику «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова (для батьків) (Додаток В).

В результаті отримані наступні дані: авторитарний стиль використовують 26% респондентів (опитані батько або мати); авторитетний – 22%; ліберальний – 24%; індиферентний – 28% досліджуваних батьків. У відповідності до результатів тестування підлітків поділено на чотири групи.

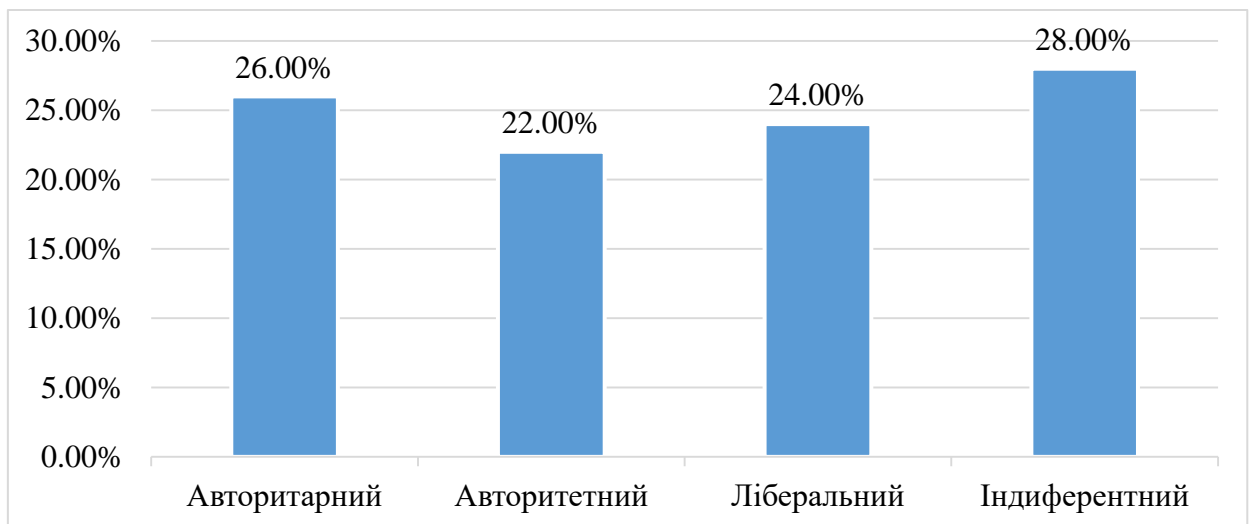

Рис. 3.1. Розподіл підлітків за стилями сімейного виховання, які застосовуються в сім'ї, (%)

У відповідності до даних рис. 3.1, можемо спостерігати, що переважна більшість батьків, які були опитані, застосовують індиферентну (28%) й авторитарну (26%) стратегії виховання, проте в загальному розподіл у

відповідності до стратегій є майже однаковим. Зазначене не являється позитивним фактом, оскільки не всі стилі виховання здійснюють однаковий вплив на дітей, що буде проілюстровано у ході досліджень у подальшому.

Істотних відмінностей у стратегіях виховання юнаків й дівчат виявлено не було.

Задля того, аби вивчити ціннісні орієнтації дітей шкільного віку й визначити відмінності ціннісних орієнтацій останніх в залежності від стилів сімейного виховання, що застосовуються до них, було застосовано методику Ш. Шварца для вивчення цінностей (Додаток Г).

На рис. 3.2 наведені особливості ціннісних орієнтацій підлітків у відповідності до методики Шварца в 4 виявлених групах.

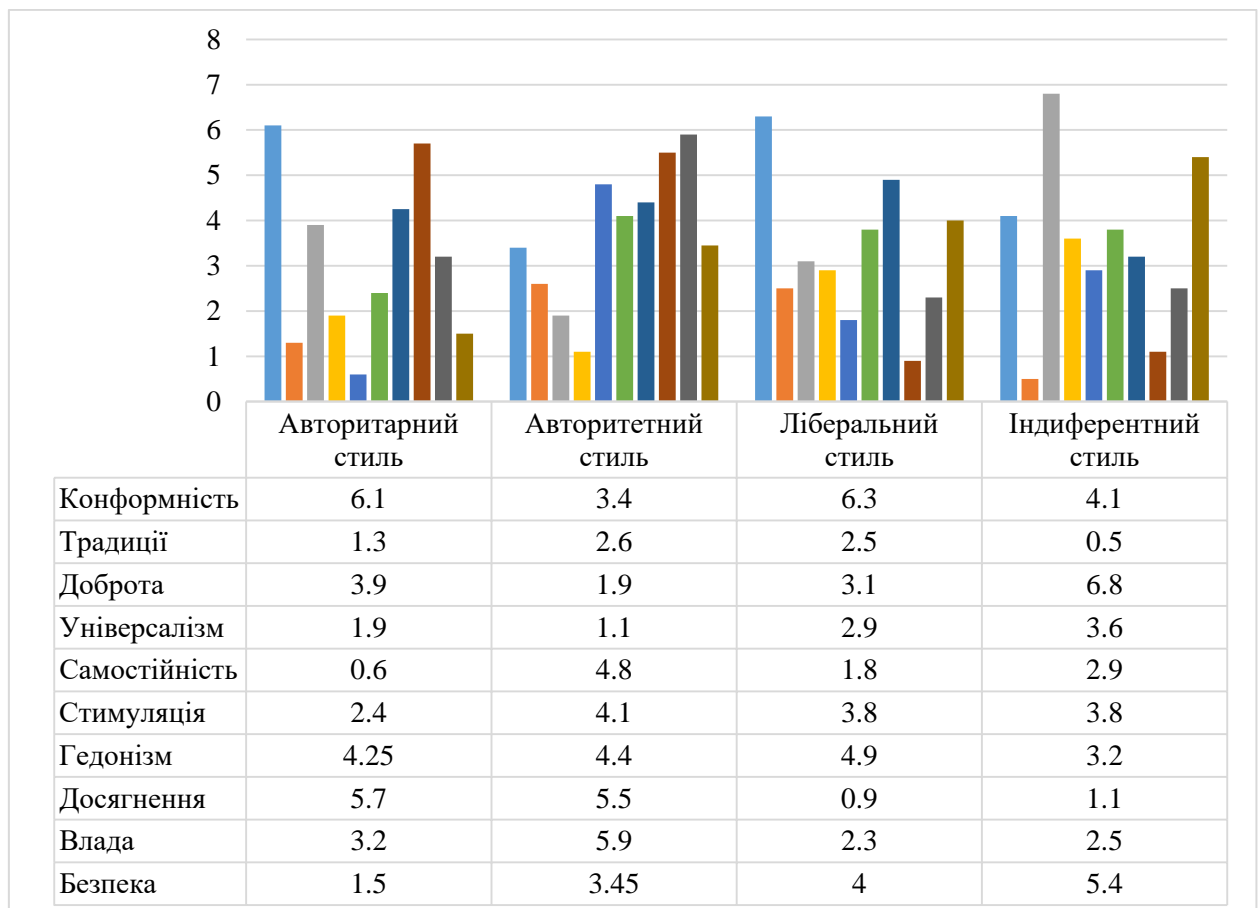

Рис. 3.2. Порівняльні дані ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца, ранг

Проведемо огляд даних, одержаних за методикою Шварца стосовно груп підлітків із сімей, що мають різний стиль виховання. Підлітки із сімей із

авторитарним стилем виховання є доброзичливими, сфокусованими на добробуті у взаємодії з близькими людьми на повсякденній основі. До мотиваційної мети відноситься збереження благополуччя людей, з якими підліток знаходиться у особистих контактах (лояльність, корисність, поблажливість, відповідальність, чесність, дружба, зріла любов). Такі цінності, як «безпека», «традиція», «самостійність» - є найменш вираженими у зазначених підлітків. Можна висловити припущення щодо того, що проблеми, які з'являються у соціальній взаємодії підлітків, мають зв'язок з нестачею ширості, правдивості, довірливості у відносинах. Низький рівень показників шкали «самостійність» свідчать щодо відсутності здатності дітей із цієї групи мислити самостійно й обирати спосіб дії.

У підлітків із сімей із авторитетним стилем виховання зафіксованими є високі показники у відповідності до таких шкалами, як «влада», «самостійність», «досягнення». Зазначене являється свідченням того, що, окрім направленості на високий соціальний статус, соціальну успішність та домінування над людьми, останні характеризує прагнення до самостійності. До того ж, їх характеризує високий рівень самооцінки й самоприйняття, самоконтролю, готовності до додержання соціальних правил й норм. У підлітків із зазначеної групи існує низький рівень потреби у позитивній взаємодії.

Такі цінності, як «конформність», «гедонізм», «безпека» мають найвищий ранг для підлітків із сімей із ліберальним стилем виховання. Приоритетною для них виступає гармонія, безпека, стабільність суспільства та взаємин, терпимість, розуміння, захист, благополуччя. Високий ранг цінності «гедонізм» означає бажання до насолоди та чуттєвих задоволень, що може виступати наслідком відносно вільного підходу їх батьків до задоволення власних базових потреб. В загальному опитаних учнів 9-10 класів можна охарактеризувати як осіб, які уникають відповідальності та таких, що є інфантильними. Для них властивим є страх реальної діяльності й досягнень.

Ті підлітки, у кого батьки віддають перевагу індивідуальному стилю виховання, високий ранг віддають наступним цінностям: «доброта», «безпека», а також «конформізм» й «стимуляція». У зв'язку з батьківською холодністю такі підлітки не розуміють точно, чи люблять їх батьки, як відносяться до них інші люди в загальні. Високий ранг цінностей «доброта», «безпека» може виступати наслідком відсутності задоволеної потреби в емоційному прийнятті батьками.

Проведемо огляд також даних, одержаних за методикою Шварца через рангову «вагу» кожної з цінностей.

1. Конформність. Зазначену цінність на перше місце поставили підлітки із сімей з авторитарним (87%), а також ліберальним стилем (90%) сімейного виховання. У підлітків, що мають авторитетних батьків згадана цінність займає сьоме місце (48%) та третє місце (58%) – у підлітків, які мають індивідуальних батьків. Провідна мотиваційна мета зазначеного типу цінності полягає у стримуванні й запобіганні діям, що можуть завдати шкоду для інших чи не є такими, що відповідають соціальним очікуванням.

2. Традиції. Підлітки із сімей із авторитарним стилем виховання зазначений тип цінності помістили на дев'яте місце (18%). Тоді, як діти із сімей з авторитетним стилем виховання згаданий тип цінності розмістили на восьмому місці (37%). При цьому, підлітки із сімей із ліберальним стилем виховання помістили тип цінності, який ми розглядаємо, на сьоме місце (35%). Учнями 7-8 класу, в сім'ях яких переважає індивідуальний стиль виховання, помістили зазначений тип цінності на десяте місце (7%). До мотиваційної мети зазначеної цінності відноситься повага, прийняття звичаїв й ідей, що існують у культурі, а також додержання останніх.

3. Доброта. Підлітками із сімей із авторитарним стилем виховання такий тип цінності був поставлений на четверте місце (55%). При цьому, діти, у сім'ї яких переважає авторитетний стиль виховання, зазначений тип цінності розмістили на дев'ятому місці (27%). Підлітки із сімей із ліберальним стилем виховання помістити його на п'яте місце (44%). Для

школярів із сімей з індивідуальним стилем виховання зазначений тип цінності знаходиться на першому місці (97%), що має зв'язок із відсутністю задоволення потреби в емоційній близькості з рідними.

4. Універсалізм. Зазначена цінність була поміщена підлітками із сімей із авторитарним стилем виховання на сьоме місце (27%). На десяте місце (15%) поставили цю цінність діти, батьки яких обирають авторитетний стиль виховання. Учні 7-8 класів із сімей із ліберальним стилем виховання згаданий тип цінності розмістили на шостому місці (41%); тоді як учні з індивідуальним стилем виховання – на п'яте місце (51%). Загалом, для респондентів у сім'ях яких панує ліберальний, авторитарний, індивідуальний стилі сімейного виховання притаманними є середні ранги з зазначеного типу цінності. В учнів, що відносяться до групи з авторитарним стилем виховання низький рівень потреби у позитивній взаємодії, необхідність в афіліації й забезпеченні процвітання групи.

5. Самостійність. Зазначена цінність була поміщена підлітками із сімей із авторитарним стилем виховання на десяте місце (8%); діти сімей з авторитетним стилем виховання – на третє місце (68 %). Учні, в сім'ї яких визначальним виступає ліберальний стиль виховання, зазначений тип цінності розмістили на дев'ятому місці (25%). Діти зі сімей, що обирають індивідуальний стиль виховання, зазначений тип цінності розмістили на сьомому місці (41%). Школярі, в сім'ї яких найбільш часто застосовують індивідуальний, авторитарний, ліберальний стилі не прагнуть до самостійності мислення та свободи ухвалення рішень. В таких сім'ях, де абсолютно всі рішення ухвалюються батьки, у дітей не існує можливості робити це самостійно.

6. Стимуляція. Зазначена цінність підлітками із сімей із авторитарним стилем виховання було поміщено на шосте місце (34%). Тоді як діти, у сім'ї яких переважає авторитетний стиль виховання розмістили зазначену цінність на п'яте місце (58%). Учні із сімей із ліберальним стилем виховання згаданий тип цінності поставили на четверте місце (54%). На четверте місце (54%) цю

цінність помістили школярі із сімей з індивідуальним стилем виховання. Усі учні, які брали участь в нашому дослідженні, присудили зазначеному типу цінності середні ранги. До мотиваційної мети такого типу цінностей відноситься прагнення до новизни й глибоких переживань.

7. Гедонізм. На третє місце (60%) зазначений тип цінності був поставлений підлітками із сімей з авторитарним стилем; на четверте місце (62%) – школярами, які мають авторитетних батьків; на друге місце (70%) – учнями, які мають сім'ї із ліберальним стилем виховання; на шосте місце (45%) – школярі з переважаючим індивідуальним стилем виховання у сім'ї. До мотиваційної мети зазначеного типу цінності відноситься насолода чи чуттєве задоволення.

8. Досягнення. На друге місце (81%) зазначений тип цінності був поставлений підлітками із сімей з авторитарним стилем; на друге місце (78%) – школярами, які мають авторитетних батьків; на десяте місце (12%) – учнями, які мають сім'ї із ліберальним стилем виховання; на дев'яте місце (45%) – школярі з переважаючим індивідуальним стилем виховання у сім'ї. До провідної мети зазначеного типу цінностей відноситься особистий успіх через прояв компетентності згідно з соціальними стандартами. Те, що ця цінність переважає у підлітків із сімей із авторитарним стилем виховання можна пояснити суворим рівнем контролем зі сторони батьків, додержання правил, а також підпорядкуванням авторитету старших. Повністю інша картина розкривається у сім'ях, яким притаманний індивідуальний стиль виховання й ліберальний – такі підлітки не демонструють прагнення до того аби виявляти власну компетентність.

9. Влада. На п'яте місце (45 %) зазначений тип цінності був поставлений підлітками із сімей з авторитарним стилем; на перше місце (84%) – школярами, які мають авторитетних батьків, що виступає свідченням прагнення зайняти високий соціальний статус та домінувати над іншими людьми; на восьме місце (32% та 35% відповідно) помістили учні, які мають сім'ї із ліберальним стилем виховання та з переважаючим індивідуальним

стилем виховання у сім'ї. Невисокий ранг цієї цінності від підлітків, у сім'ях яких переважає авторитарний стиль може бути пояснено тим, що вони уникають самостійності в мисленні й у власній поведінці.

10. Безпека. На восьме місце (21%) зазначений тип цінності був поставлений підлітками із сімей з авторитарним стилем, що може бути пояснено тим, що у їх сім'ї безпекою найбільш часто займаються їх батьки; на шосте місце (49%) – школярами, які мають авторитетних батьків; на третє місце (48%) – учнями, які мають сім'ї із ліберальним стилем виховання; на друге місце (77%) – школярі з переважаючим індіферентним стилем виховання у сім'ї. Школі з ліберальних та індіферентних сімей доволі високо проранжували зазначений тип цінності, що являється свідченням великого значення гармонійних міжособистісних відносин, почуття приналежності взаємної прихильності для них.

З метою підтвердження важливості відмінностей ми застосували Н-критерій Крускала-Уоллеса. У табл. 3.1. наведені результати.

Таблиця 3.1

Значення Н-критерію при оцінці достовірності відмінностей при виборі цінностей підлітками у відповідності до методики Шварца*

Тип цінності	Значення Н-критерію Крускала-Уоллеса	
Влада	8,9	$p \leq 0,05$
Досягнення	9,1	$p \leq 0,05$
Гедонізм		$p \geq 0,05$
Стимуляція	8,2	$p \leq 0,05$
Самостійність	8,5	$p \leq 0,05$
Універсалізм	10,6	$p \leq 0,05$
Доброта	9,8	$p \leq 0,05$
Традиції	9,7	$p \leq 0,05$
Конформність	8,1	$p \leq 0,05$
Безпека	8,7	$p \leq 0,05$

*Примітка: $N_{кр} = 7,815$ при $p \leq 0,05$

З огляду на зазначене, вибірки, які порівнювались, статистично достовірно різняться у відповідності до рівню виразності ознаки ($p \leq 0,05$).

До винятку відноситься тип цінності «гедонізм», яким не виявлено істотних відмінностей.

Означені результати певною мірою підтвердилися і кореляційним аналізом дослідження особливостей взаємозв'язку стилів сімейного виховання та ціннісних орієнтацій. Зокрема, було виявлено значущі прямі кореляції авторитетного стилю сімейного виховання та таких ціннісних орієнтацій у дітей шкільного віку як: традиції ($r=,432$; $p\leq 0,05$), самостійність ($r=,521$; $p\leq 0,01$), стимуляція ($r=,333$; $p\leq 0,05$) та влада ($r=,286$; $p\leq 0,05$), а також, зворотні взаємозв'язки із конформністю ($r=-,342$; $p\leq 0,05$), що виражаються у прояві поваги до традицій і звичаїв, відповідальності, свободі, креативності, самостійності у вчинках і судженнях, прагненні до чогось нового, нових вражень, сміливості, низькій схильності до підпорядкування і пристосування тощо.

Авторитарний стиль виховання прямо корелює з конформністю ($r=,550$; $p\leq 0,01$) та зворотно із самостійністю ($r=-,601$; $p\leq 0,01$) і безпекою ($r=-,401$; $p\leq 0,01$), що виражається у схильності до підпорядкування, низькому рівні самостійності, рішучості у вчинках і судженнях, миролюбивості, стабільності, продуманості планів і дій тощо.

Використання у системі сімейного виховання ліберального стилю прямо корелює із конформністю ($r=,365$; $p\leq 0,05$) та зворотно із досягненням ($r=-,444$; $p\leq 0,01$) та владою ($r=-,395$; $p\leq 0,05$). Це свідчить про те, що діти батьки, яких використовують як домінуючий саме цей стиль виховання схильні до пристосування, менше розглядають як цінність досягнення як особистісний успіх тощо.

Індиферентний стиль виховання прямо пов'язаний із такими ціннісними орієнтаціями дітей шкільного віку як: доброта ($r=,322$; $p\leq 0,05$), універсалізм ($r=,351$; $p\leq 0,05$) і безпека ($r=,292$; $p\leq 0,05$) та зворотно із шкалами: «традиції» ($r=,400$; $p\leq 0,01$) та «досягнення» ($r=,380$; $p\leq 0,05$). Це може свідчити про те, що зі збільшенням використання індиферентного стилю виховання збільшується рівень доброти, що розглядається як турбота

про близьких, оточуючих, прагнення зробити їх щасливими і благополучними, збільшується рівень соціальної справедливості, рівності, толерантності, безпеки і стабільності, прагнення до захищеності та водночас знижується відповідальність за існуючі традиції і звичаї та знижується рівень цінності досягнення як особистого успіху.

Надалі з метою порівняння гендерних відмінностей ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку нами було використано методики «Батьків оцінюють діти» (БАД) у відповідності до модифікації І. Фурманова і О. Аладьїна (Додаток Б), а також «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б. Круглова (Додаток А).

Після того як методика «Батьків оцінюють діти» І. Фурманова та О. Аладьїна була застосована, виявлені наступні показники вираженості стилів сімейного виховання у відповідності до уявлень підлітків (рис. 3.3).

У відповідності до показників ступеню вираженості стилів сімейного виховання було одержано наступні результати: стиль «гіперпротекція», для якого притаманний надмірний рівень уваги батьків до власної дитини, коли виховання виступає основною справою їх життя, виражений у 27% підлітків. Для стилю «гіпопротекція» притаманне те, що дитина опиняється на периферії уваги батьків, батькам «не до неї», до неї «не доходять руки», дитина доволі часто випадає у батьків з очей та вона помічається батьками тільки у тому випадку, коли з нею трапляється щось серйозне, зазначений стиль виражений у 17% підлітків.

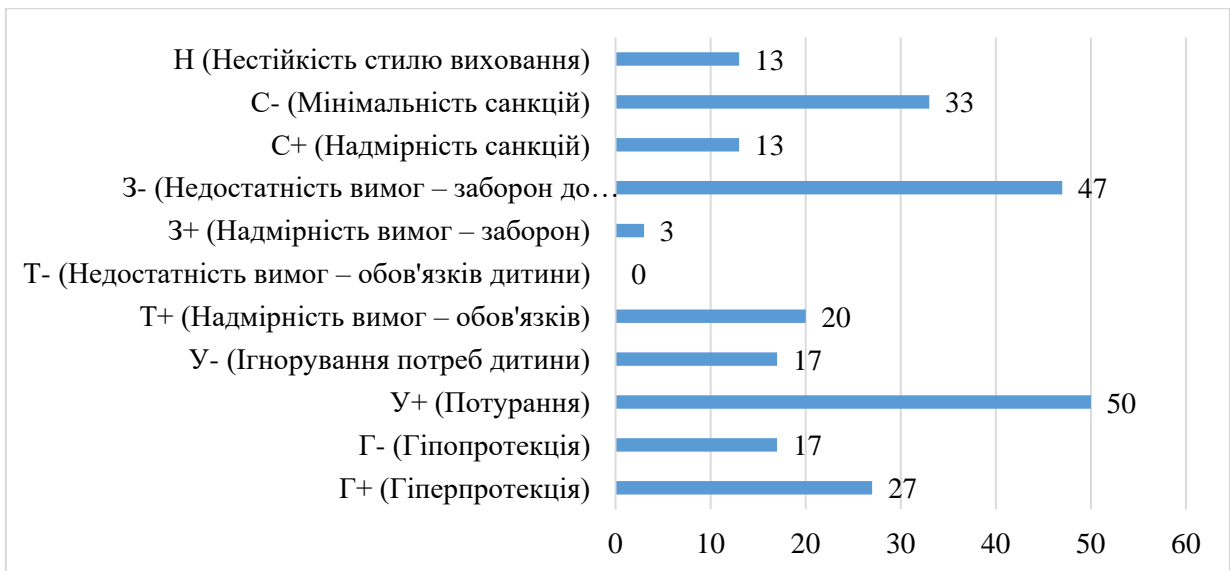

Рис. 3.3. Результати діагностики вираженості стилів сімейного виховання за уявленням підлітків, %

Для стилю «потурання» притаманним є прагнення батьків до максимального та некритичного задоволення будь-яких потреб дитини: починаючи від матеріально-побутових, до духовних, зазначений стиль виражений у 50% підлітків. Від цього стилю повністю відрізняється стиль «ігнорування потреб дитини», оскільки в зазначеному випадку потреби дитини задовольняються в недостатній мірі та доволі часто страждає духовна сторона: потреба дитини емоційному контакті з батьками та у спілкуванні з ними, зазначений стиль виражений у 17% підлітків. Стиль «надмірність вимог-обов'язків» є вираженим у 20% підлітків, для нього притаманна надмірність вимог до дитини, до того ж зазначені вимоги часто не відповідають можливостям дитини, через що не лише не сприяють повноцінному розвитку її особистості, але й спричиняють ризик психотравматизації.

Єдиним стилем, який не був виражений у підлітків являється стиль «недостатність вимог-обов'язків». Стиль «надмірність вимог-заборон» є вираженим у 3% підлітків, для нього притаманним є те, що дитина потрапляє в ситуацію, коли для неї «все заборонено», їй пред'являється надмірна кількість вимог, які обмежують її свободу й самостійність. Протилежний до описаного стилю – є стиль «недостатність вимог-заборон», який є вираженим

у 47% підлітків. У стилі «недостатність вимог-заборон» все зовсім навпаки у порівнянні зі стилем «недостатність вимог-обов'язків». В такій сім'ї у дитини є дозвіл на все, навіть при існуванні певних заборон, дитина з легкістю може їх порушити, знаючи що за це їй зовсім нічого не буде. Дитина в праві самостійно вирішує за себе: о котрій годині їй приходить додому, чи куритиме вона і чи питиме, з якими людьми спілкуватиметься тощо. У батьків, при цьому, не існує прагнення чи можливості встановити певні рамки поведінки для дитини.

Стиль «надмірність санкцій» є вираженням у 13% підлітків, для нього притаманним є використання батьками суворих покарань для дитини та надмірним рівнем реакції батьків навіть у випадку неістотного порушення поведінки. Наступний стиль «мінімальність санкцій» є вираженням у 33% підлітків, для нього притаманне те, що батьки зовсім не вдаються до покарань, вони є більш схильними до заохочення та не мають сумнівів щодо того, що покарання даватимуть якийсь результат. У 13% підлітків виявляється «нестійкість стилю виховання», для якого притаманні різкі зміни стилів та прийомів виховання. Так, батьки можуть переходити від строгого стилю до ліберального чи навпаки. У таких сім'ї присутня нестійкість у емоційних відносинах (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Ступінь вираженості особистісних проблем батьків в уявленні підлітків, %

У відповідності до показників зазначених 7 шкал, які належать до особистісних проблем батьків, що вони розв'язують за рахунок дитини, одержано такі результати: шкала «Розширення сфери батьківських почуттів» – це порушення виховання з'являється найбільш часто у зв'язку з відсутність когось із подружжя (наприклад, у випадку розлучення чи смерті), чи відносини між подружжям не задовольняються у повній мірі (на кшталт, невідповідність характерів, холодність у емоційному виразі). Як наслідок зазначеного порушення з'являється бажання одного з батьків одержати більше від своєї дитини, ніж вона спроможна дати, очікуючи задоволення хоча б частини потреб батьків від дитини, що у звичайній сім'ї задовольняються у психологічних відносинах подружжя. У зазначеного батька або матері виникає бажання віддати все для дитині – найбільш часто протилежної статі – «все кохання», «всі почуття». При досягненні дитиною підліткового віку, вони стикається зі страхом батьків, що віднині підліток буде самостійнішим та все менше у нього існуватиме потреба в батьках. У зв'язку з чим, батьки (мати або батько) прагнуть утримати підлітка при собі. Зазначена шкала виражена у 3% підлітків.

Наступна шкала «Перевага в підлітку дитячих якостей» – зазначеному виду порушення виховання притаманне прагненням батьків не помічати те, що діти дорослішають, прагнення зберегти дитячу безпосередність у власної дитини, наївність, грайливість. Часто батьки у відкритій формі можуть визнавати той факт, що їм більш цікаво з маленькими дітьми у порівнянні з дорослими. Зазначений вид порушення найбільш часто має зв'язок з особливостями біографії батьків дитини. За зазначеного виду порушення, батьками менше вимагається від власних дітей, тим самим вони розвивають у них психічний інфантилізм. Зазначена шкала виражена у 10% підлітків.

Наступна шкала «Виховна невпевненість батьків» – за зазначеного виду порушення, батьки, так би мовити, «йдуть на поводу» у власної дитини, поступаються останній навіть у тих питаннях, де, як вони вважають, поступатись не можна ніяк. У сім'ї відбувається перерозподіл влади між дитиною й батьками на користь дитини. Причиною зазначеного виступає те, що дитина спромоглась відшукати у своїх батьків «слабке місце» і таким чином досягає ситуації «мінімум вимог – максимум прав» для себе. Зазначена шкала виражена у 27% підлітків.

Наступна шкала «Фобія втрати дитини» – а зазначеного виду порушення, виховання батьків до дитини базується на почутті страху втратити її. У зв'язку з цим батьки чи прагнуть прислухатися до будь-якого побажання дитини, прагнучи виконувати будь-які її потреби, чи дріб'язково опікуватися нею. До причини зазначеного порушення відносяться перебільшена «крихкість», хворобливість дитини в уявленні батьків. Зазначене порушення з'являється, якщо дитина раніше занадто довго хворіла. Така шкала виражена у 10% підлітків.

Наступна шкала «Нерозвиненість батьківських почуттів» – зазначений вид порушення виховання часто зустрічається у батьків підлітків, які мають відхилення характеру. Проте, зазначений факт рідко усвідомлюється ними й визнається. Ззовні воно проявляється у відсутності бажання мати справу з підлітком, у поганій переносимості його суспільством, поверхневим інтересом до його справ. На дитину у такій сім'ї часто перекладається суттєва частина батьківських обов'язків, чи до дитини виникає дратівливо-вороже відношення. Зазначена шкала виражена у 10% підлітків.

Наступна шкала «Проекція на дитину власних небажаних почуттів» – причиною зазначеного виховання виступає те, що батьки помічають в дитині такі риси характеру, що вони самі не бажають визнавати в собі. Як наслідок, дитина потрапляє в ситуацію боротьби, батьки, здійснюють спроби викоренити небажану якість у своєї дитини. Зазначена шкала була виражена у 13% підлітків.

Шкала «Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання» – зазвичай, являється коренем суперечливого типу виховання. Відповідно до даного виду порушення виховання обертається на «поле битви» батьків що конфліктують. Маскуючи це доказами, що це відбувається на благо дитини, батьки неприховано висловлюють власне невдоволення один одним. До того ж існує різниця в думках стосовно самого виховання: один із батьків може бути схильний до суворого стилю виховання, інший може використовувати лояльний тип виховання до дитини. В той же час інтерес батьків фактично більшою мірою спрямований не на питання щодо того, яким чином виховувати дитину, а на те, хто більш правий у цій виховній суперечці. Дана шкала виражена у 23% підлітків.

Є безліч різноманітних поєднань стилів сімейного виховання, але виділено деякі стійкі поєднання, які спричиняють різні типи негармонічного виховання. Далі проведемо аналіз вираженості типів негармонічного виховання за уявленням підлітків (рис. 3.5).

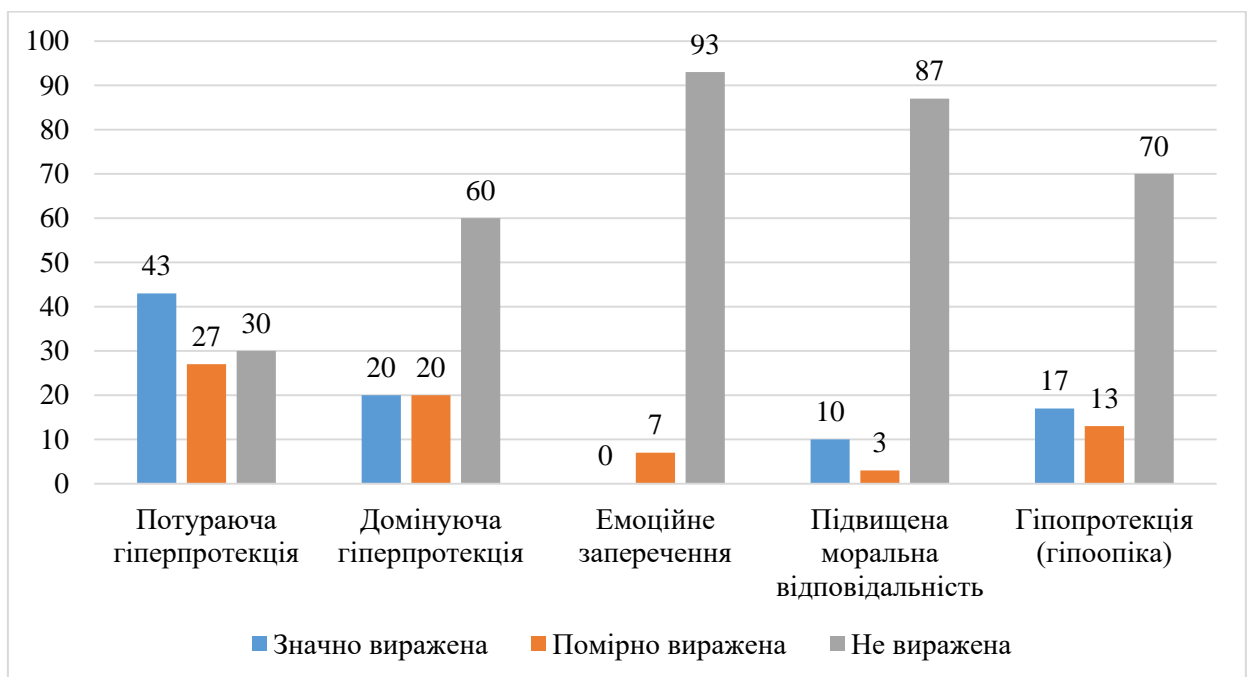

Рис. 3.5. Ступінь вираженості типів негармонічного виховання у підлітків, %

Відповідно до показників ступеня виразності типів негармонічного виховання одержано такі результати: «Потураюча гіперпротекція» – характеризується тим, що дитина знаходиться в центрі сім'ї та потреби її цілком задовольняються зі сторони батьків. Даний тип негармонійного виховання значно виражений у 43%, помірно виражений у 27% та відсутній у 30% підлітків. «Домінуюча гіперпротекція» – дитина так само знаходиться в центрі уваги власної сім'ї, проте в той же час батьки ставлять багато обмежень і заборон. Даний тип значно виражений у 20%, помірно виражений у 20% та відсутній у 60% підлітків. Шкала «Підвищена моральна відповідальність» – характеризується поєднанням високих вимог до дитини зі зниженою увагою щодо неї зі сторони батьків. Даний тип значно виражений у 10%, помірно виражений у 3% та відсутній у 87% підлітків. «Емоційне заперечення» – виховання в стилі «Попелюшки», інакше кажучи показуються негативні емоції по відношенню до дитини. Даний тип не має значної вираженості (0%), помірно виражений у 7% і відсутній у 93% підлітків. Шкала «Гіпопротекція» – дитина належить сама собі, батьки не проявляють інтерес до неї та не контролюють її. Даний тип значно виражений у 17%, помірно виражений у 13% та відсутній у 70% підлітків.

Отже, згідно уявлень підлітків щодо стилю сімейного виховання домінуючими стилями являються: «Потурання» і «Недостатність вимог-заборон», що спричиняє більш виражений тип негармонічного виховання «Потураюча гіперпротекція». Відповідно до шкал, які належать до особистісних проблем батьків, що вони вирішують завдяки дитині переважаючими, являються «Виховна невпевненість батька» і «Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання».

До того ж під час дослідження виявлено різницю у використанні порушених стилів батьківського виховання в сім'ях дівчат і юнаків. Наочно одержані результати зображено на рис. 3.6.

Проводячи аналіз рис. 3.6, видно, що в даних показниках як ігнорування потреб, надмірність вимог, потурання, надмірність чи

відсутність заборон, виховна невпевненість, нерозвиненість батьківських почуттів, винесення в сферу виховання подружніх конфліктів значних відмінностей між батьками дівчаток та хлопчиків немає. Іншими словами дані стилі виховання використовуються батьками здебільшого однаково як до синів, так і до дочок.

Проте батьки юнаків є більш схильними звертатися до наступних порушених стилів виховання: мінімальність вимог, гіперпротекція, фобія втрати дитини, розширення сфери батьківських почуттів, проекція на підлітка своїх небажаних якостей, перевага у підлітку дитячих якостей, суворість санкцій. Інакше кажучи в нашій вибірці батьки є більш схильними до опіки, турботи стосовно синів, до того ж контролю і наявності покарань, ймовірно, вони схильні вважати, що сини ще недостатньо дорослі та потребують більшої турботи і уваги.

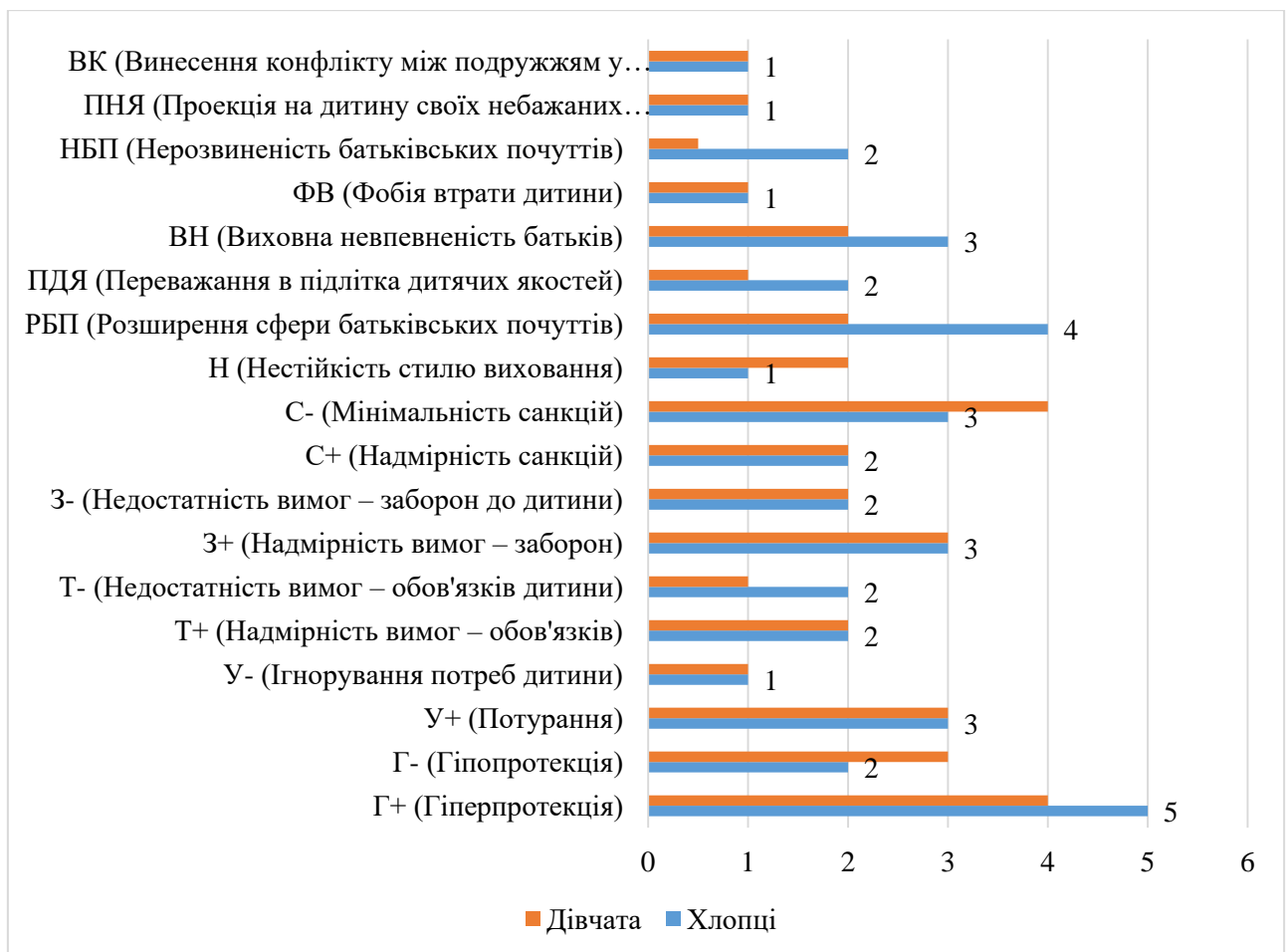

Рис. 3.6. Відмінності у застосуванні порушених стилів батьківського виховання у сім'ях юнаків та дівчат

Батьки дівчат схильні звертатися до наступних порушених стилів виховання, на кшталт мінімальні санкції і нестійкість стилю виховання, гіпоопіка. Даний факт в свою чергу означає, що дівчатам приділяється менше уваги і турботи, контролю а отже й покарань, ймовірно, це пов'язано із тим, що дівчата здаються власним матерям більш дорослими й гідними можливості самостійно керувати власним життям.

Відзначимо, що в середньому жоден із показників не сягає критичного рівня для того, аби можна було говорити що даний показник являється порушеним стилем виховання. Однак показник шкали мінімальності санкцій близький до порогового.

З метою перевірки достовірності виявлених відмінностей було здійснено статистичну обробку одержаних даних із використанням U-критерію Манна-Уїтні. Результати математичної обробки наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Результати статистичного аналізу показників порушеного стилю батьківського виховання юнаків і дівчат

Показники порушеного стилю виховання	Дівчата	Юнаки	U-критерій *
1	2	3	4
Мінімальність санкцій	3,7	2,8	125**
Нестійкість виховання	2,2	1,4	134**
Розширення батьківських почуттів	2,7	4,1	53***
Фобія втрати	1,6	2,7	130**
Проекція небажаних якостей	0,6	1,6	119**

Примітки *** – $p \leq 0,01$; ** – $p \leq 0,05$; * – $p \leq 0,1$.

Здійснюючи аналіз табл. 3.2 видно, що у батьків дівчат є більш виражені наступні ознаки порушеного стилю виховання, на кшталт гіпоопіка ($U=120$, при $p \leq 0,05$), мінімальність санкцій ($U=125$, при $p \leq 0,05$), нестійкість

стилю виховання ($U=134$, при $p \leq 0,05$), інакше кажучи виявлені нами вище відмінності підтвердилися на достовірному рівні значимості. У порушених стилях батьківського виховання юнаків встановлено такі ознаки як недостатність вимог ($U=140$, при $p \leq 0,05$), розширення сфери батьківських почуттів ($U=53$, при $p \leq 0,01$), фобія втрати дитини ($U=130$, при $p \leq 0,05$), проєкція на підлітка своїх небажаних якостей ($U=119$, при $p \leq 0,05$), а це свідчить щодо того, що всі виявлені нами вище відмінності підтверджено на достовірному та високому рівнях значимості.

Під час використання методики «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б. Круглова в першу чергу було розглянуто сформованість механізму диференціації підлітків (рис. 3.7).

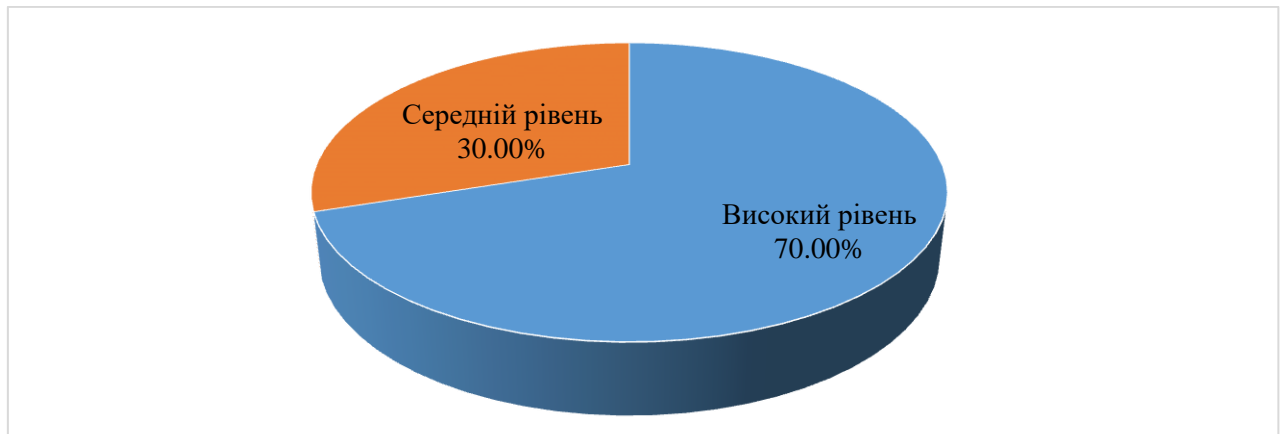

Рис. 3.7. Рівень сформованості механізму диференціації ціннісних орієнтацій у підлітків, %

Відповідно до результатів діагностики рівня сформованості механізму диференціації ціннісних орієнтацій у підлітків виявлено, що високий рівень сформованості спостерігається у 70% опитаних, середній рівень у 30% підлітків, низький рівень сформованості не виявлено. Після цього було розглянуто середні показники термінальних й інструментальних цінностей (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Середні показники термінальних цінностей за методикою Б. Круглова, середній бал

Згідно з результатами діагностики виявлено рангове значення термінальних цінностей у підлітків: переважаючими являються «Хороші та вірні друзі» (4,3), «Здоров'я» (4,2), «Впевненість у собі» (4,1), «Пізнання» (4,1) і «Щасливе сімейне життя» (4,1). Найменш значимими цінностями виступають «Суспільне визнання» (3,3), «Активне, діяльне життя» (3,4), «Самостійність у судженнях, оцінках» (3,5), «Краса» (3,5) і «Матеріальна забезпеченість» (3,5).

Середні показники інструментальних цінностей за методикою Б.С. Круглова наведено на рис. 3.9.

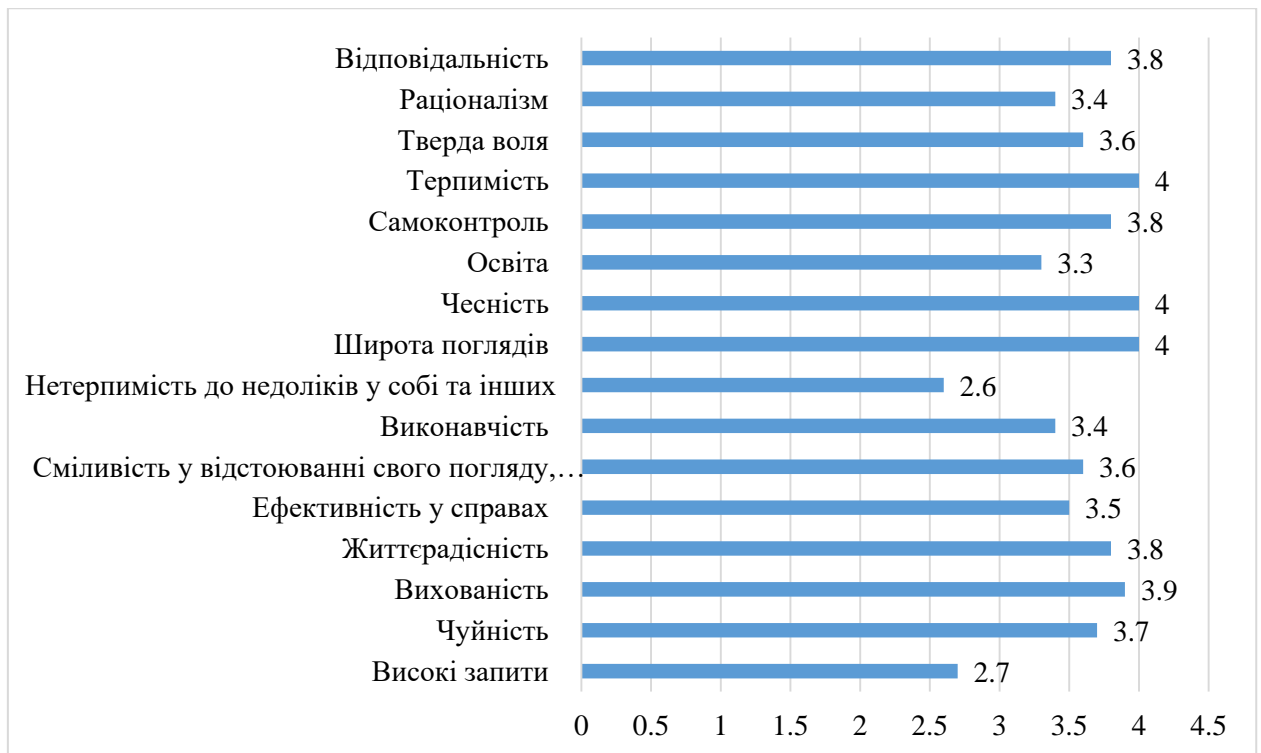

Рис. 3.9. Середні показники інструментальних цінностей за методикою Б. Круглова, середній бал

Згідно з результатами діагностики виявлено таке рангове значення інструментальних цінностей у підлітків: переважаючими являються «Широта поглядів» (4,0), «Чесність» (4,0), «Терпимість» (4,0) і «Вихованість» (3,9). Найменш значимими цінностями виступають «Нетерпимість до недоліків у собі та інших» (2,6), «Високі запити» (2,7), «Освіченість» (3,3) і «Раціоналізм».

Розглянувши середні показники за термінальними й інструментальними цінностями, було зроблено графік, на якому виділено найбільш значущі термінальні й інструментальні цінності.

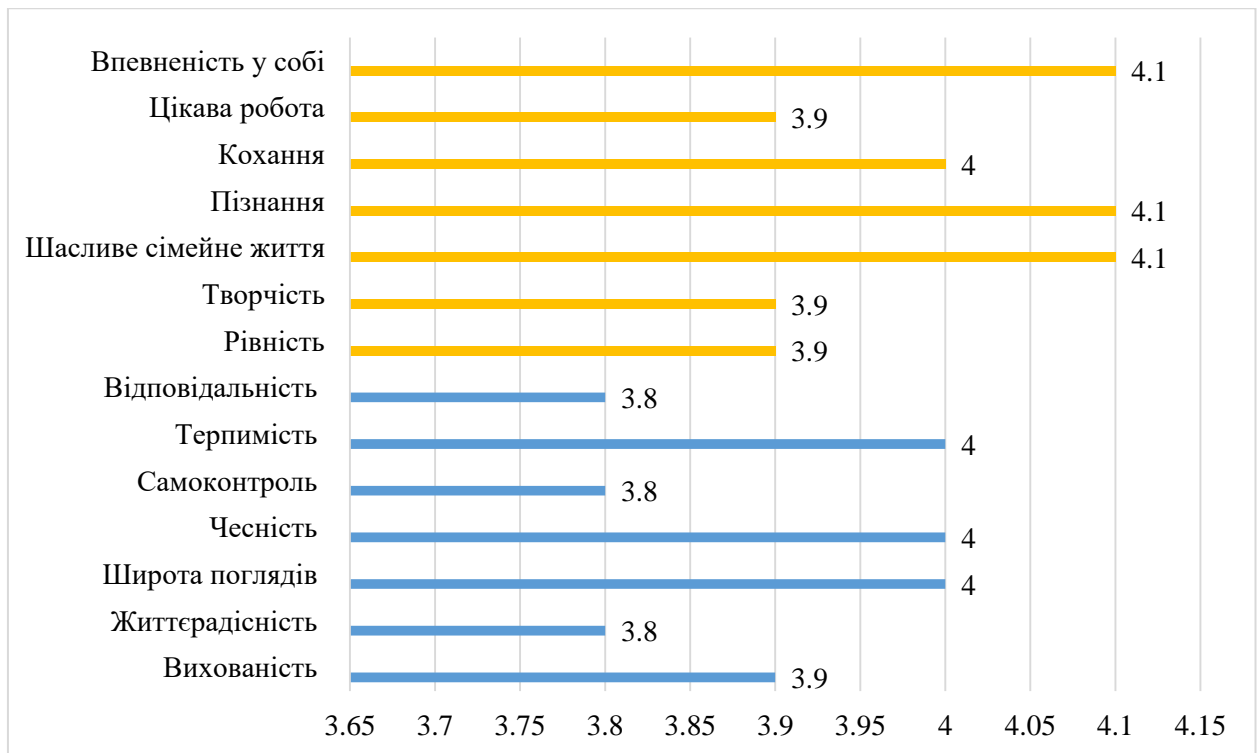

Рис. 3.10. Розподіл найбільш значимих термінальних та інструментальних цінностей за методикою Б. Круглова

На рис. 3.10 можна побачити, що показники за термінальними цінностями не набагато, проте все ж є вищими. Отже, можна зробити висновок, що термінальні цінності для опитаних підлітків відіграють більш важливе значення, аніж інструментальні.

Значних статевих відмінностей у показниках інструментальних та термінальних цінностей за методикою Б. Круглова виявлено не було.

Відповідно до окресленої на початку дослідження гіпотези передбачалося виявлення відмінностей в умінні диференціювати термінальні й інструментальні ціннісні орієнтації в залежності від уявлень підлітків щодо стилю сімейного виховання. Задля цього застосовано U-критерій Манна-Уїтні, завдяки якому встановлено, що середній і високий рівень диференціації різняться за показниками стилів сімейного виховання тільки шкали потурання, гіперпротекції, мінімальності санкцій і нерозвиненості батьківських почуттів на рівні статистичної тенденції ($p \leq 0,1$).

Згідно до показників гіпопротекції, ігнорування потреб дитини, недостатності вимог-обов'язків, надмірності вимог-обов'язків, недостатності вимог-заборон, надмірності вимог-заборон, нестійкості стилю виховання, надмірності санкцій, розширення сфери батьківських почуттів, переваги у підлітків дитячих якостей, фобії втрати дитини, проєкції на дитині власних небажаних якостей і винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання статистично значимих відмінностей виявлено не було ($p \geq 0,05$) (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Відмінності в умінні диференціювати термінальні і інструментальні ціннісні орієнтації в залежності від уявлень підлітків щодо стилів сімейного виховання (за рівнем диференціації)

Показник	Г+	Г-	У+	У-	Т+	Т-	З+	З-	С+	С-	Н	РБП	ПДЯ	ВН	ФВ	НБЧ	ПНЯ	ВК
Статистика U Манна- Уїтні	298, 0	374, 0	294, 0	362, 0	323, 0	357, 0	368, 0	322, 0	371, 0	281, 0	360, 0	311, 0	369,0 0	319, 0	356, 0	292,0	325,0	338, 0
Z значення	- 1,30 2	- ,066	- 1,38 6	- ,266	-,920 -,351	- ,166	- ,941	- ,117	- 1,61 5	- ,298	- 1,10 9	- ,149	- ,979	- ,359	- 1,404	- ,895	- ,664	
Критерій значимості (р значення)	$\geq 0,1$	$\geq 0,05$	$\geq 0,1$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,1$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$	$\geq 0,1$	$\geq 0,05$	$\geq 0,05$

Отже, відповідно до одержаних завдяки U-критерію Манна-Уїтні результатам є можливість говорити щодо часткового підтвердження гіпотези, висунутої на початку дослідження – існують відмінності в умінні диференціювати термінальні і інструментальні ціннісні орієнтації залежно від уявлень підлітків щодо стилів сімейного виховання.

На подальшому етапі застосовано методику морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної (Додаток Д).

Одержані результати у стенах внесено до зведеної таблиці (табл. 3.4). Дані показники відбивають спрямованість життєдіяльності особистості та

говорять щодо переважання тих або інших цінностей та життєвих сфер для індивідів.

Пріоритетними цінностями й життєвими сферами вважаються ті, оцінки за якими розташовані в діапазоні 8-10 стенів. До таких, які відкидаються, девальвованих цінностей та життєвих сфер належить ті з них, оцінки за якими попадають у діапазон 1-3 стени.

Таблиця 3.4

Результати діагностики дітей шкільного віку за методикою морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Сопова і Л. Карпушиної, середні значення стенів

Сфери Цінності	Професійне життя	Навчання та освіта	Сімейне життя	Суспільне життя	Захоплення	Фізична активність
Розвиток себе	5	6	5	7	8	7
Духовне задоволення	4	4	5	6	5	6
Креативність	5	6	5	7	6	5
Активні соціальні контакти	3	5	3	4	2	3
Власний престиж	5	6	5	6	8	7
Досягнення	6	7	5	6	8	8
Матеріальне становище	7	6	7	6	7	5
Збереження власної індивідуальності	3	4	5	3	4	3

Інтерпретацію одержаних даних проведено за шкалами життєвих цінностей.

Пріоритетними для опитаних підлітків виявились шкали «Розвиток себе», «Досягнення» і «Матеріальне становище».

Високі значення балів за шкалою «Розвиток себе» свідчать щодо прагнення школярів одержувати об'єктивну інформацію щодо особливості власного характеру, здібності й інші характеристики власної особистості.

Бажання до самовдосконалення, в той же час, підлітки вважають що потенційні можливості людини є майже необмеженими й що першочергово в житті потрібно домогтися найповнішої їх реалізації. Серйозне ставлення до власних обов'язків, компетентність в справах. Поблажливість до людей та їх недоліків й вимогливість до себе.

Показники одержані за шкалою «Досягнення» вказують на прагнення опитаних підлітків до досягнення відчутних та конкретних результатів у житті.

Шкала «Високе матеріальне становище» характеризує прагнення школярів до більш високого рівня власного матеріального добробуту, переконаність у тому, що матеріальний достаток являється ключовою умовою життєвого благополуччя. Високий рівень матеріального добробуту для підлітків нерідко виявляється підставою для розвитку почуття своєї значущості та підвищеної самооцінки.

Найнижчі показники зафіксовано за шкалами «Духовне задоволення», «Активні соціальні контакти» і «Збереження власної індивідуальності».

Результати одержані за шкалою «Духовне задоволення» вказують на пошук респондентами певної вигоди від взаємних відносин, результатів діяльності. Деяку цинічність, нехтування громадськими нормами, громадською думкою. Показники шкали «Активні соціальні контакти» свідчать про нерішучість школярів у спілкуванні із незнайомими людьми, недовіру до інших людей, небажання бути відкритими, відсутність спонтанності у висловлюваннях. За шкалою «Збереження власної індивідуальності» можна діагностувати в підлітків бажання до замкнутості, конформності, головне – не бути «білою вороною». Такі люди не воліють брати на себе відповідальність.

Інтерпретація даних за шкалами життєвих сфер говорить про найвищий результат у «Сфера захоплень». Цей факт вказує на високу значимість для респондентів їх хобі, захоплень. Учні 9-10 класів відводять власним

захопленням увесь вільний час й вважають, що без захоплення життя людини багато в чому є неповноцінним.

Низькі значення показників за шкалами «Сфера професійного життя» та «Сфера сімейного життя» свідчать щодо не високої значимості для учасників дослідження сфери їх професійної діяльності. Вони не вважають, що професійна діяльність являється головним змістом життя людини. Цей факт пов'язаний із молодим віком опитуваних. Що стосується «Сфери сімейного життя», то результати свідчать про невисоку значимість для школярів всього того, що пов'язано із життям їх сім'ї, учні не витрачають багато часу та сил на вирішення проблем власної сім'ї, не вважаючи, на даному віковому етапі, що головне в житті – це сім'я.

У цілому здійснений аналіз дає змогу підтвердити висунуте припущення щодо того, що для підлітків із сімей з різним стилем сімейного виховання характерні різні особливості ціннісно-сміслової сфери особистості, що являється прямим результатом трансляції сімейних цінностей у внутрішню систему особистості. В той же час, значних гендерних відмінностей виявлено не було.

3.2. Методичні рекомендації батькам на основі виявленого взаємозв'язку стилю сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку

На базі одержаних результатів діагностики взаємозв'язку ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку та стилю сімейного виховання, розроблено методичні рекомендації призначені для педагогів-психологів загальноосвітніх установ з розвитку ієрархії ціннісних орієнтацій підлітків:

1. Стимулювати процес рефлексії ціннісних орієнтацій в підлітків за допомогою здійснення відповідної психодіагностики;
2. Згідно з результатами діагностики виявити групи підлітків із різним рівнем диференціації ціннісних орієнтацій (низький, середній, високий);

3. Провести для виявлених груп підлітків лекційну годину на тему: «Ціннісні орієнтації або чого я прагну досягти та які якості можу сформувати з метою досягнення сформованих цілей»;

4. Згідно з результатами діагностики виявити групи підлітків, у яких сформувався рівень диференціації за термінальними цінностями й тих, в кого це вміння досі не сформоване;

5. Згідно з виявленими групами здійснити ряд необхідних тренінгових занять які стосуватимуться підвищенню рівня диференціації для тих підлітків, що мають труднощі в процесі вибору термінальних цінностей;

6. Згідно з результатами діагностики виявити групи підлітків, в яких сформувався рівень диференціації із інструментальних цінностей й тих, у кого дане вміння досі не сформовано;

7. Здійснити ряд необхідних тренінгових занять що сприятимуть підвищенню рівня диференціації для тих підлітків, у яких наявні труднощі у виборі інструментальних цінностей;

8. До того ж провести відповідні тренінгові заняття для тієї групи підлітків, в якій досі не сформувався рівень диференціації про термінальні та інструментальні цінності.

Пропонуємо приклади тренінгових занять направлених на формування ціннісних орієнтацій підлітків. Час проведення кожного заняття 1,5-2 години. Кількість учасників у групі 15-20 осіб.

Заняття 1.

Мета: знайомство учасників і первинна адаптація в групі, оптимізація групової динаміки, позиціонування внутрішньогрупових ролей й інтеграція ведучого до групового процесу, формування групової взаємодовіри і згуртованості.

Розминка «Доброго дня!»

Ціль вправи: знайомство учасників один з одним, групове згуртування учасників, зняття комунікативних бар'єрів на початку тренінгу.

Ведучий: «Пропоную вам привітати кожного з учасників, і разом з тим дещо розім'ятися. Попрошу вас поділитись на 2 групи, задля цього необхідно встати в коло та розрахуватися на перший-другий. Перші утворюють внутрішнє коло, другі відповідно зовнішнє. Люди, які стоять у внутрішньому колі, розвертаються обличчям до тих, хто стоїть у зовнішньому колі, завдяки чому утворюються пари, та повторюють за ведучим такі слова, супроводжуючи їх жестами.

– Привіт друг! (тиснуть один одному руки).

– Як ти тут? (плескають правою рукою по лівому плечу партнера).

– Де ти був? (Розвести руки).

– Я такий радий! (Складають руки на грудях).

– Добре! (обіймаються).

Згодом, ті учасники, що знаходяться у зовнішньому колі, роблять крок у правий бік, завдяки чому здійснюється заміна партнера. Слова і рухи виконуються знову і т.д., доки не зустрінуться перші пари».

Час проведення: 7-10 хвилин.

Очікування учасників

Ціль: Зібрати інформацію щодо того що очікують учасники від майбутнього тренінгу.

Матеріали: маркери, папір.

Методика: Кожен член групи по колу промовляє власні побажання, очікування від тренінгу. Тренер фіксує на папері усі побажання й очікування учасників. Це робиться для того, аби під час останнього заняття провести аналіз, чи справдилися очікування учасників чи ні.

Час проведення: 7-10 хвилин.

Колаж «Щастя»

Мета вправи: шляхом колективного завдання щодо виконання арт-терапевтичної методики забезпечити згуртування групи і рефлексію уявлень її учасників щодо щастя в житті людини.

Ведучий: «Ми дещо розім'ялися й зараз можна перейти до наступної вправи. Перед вами кольоровий папір, клей і ватман. Вам необхідно зробити спільний колаж на тему «Щастя» за допомогою цих предметів»».

Після виконання вправи членам групи пропонується відповісти на такі запитання:

- Як ти думаєш, на що спрямована дана вправа?
- Чи вдалося тобі взяти участь у даній вправі?
- Що тобі завадило?
- Що ти наразі відчуваєш?
- Чи збігається твоє сприйняття щастя із ідеєю, що ми бачимо на ватмані?

Час проведення: 30 хвилин.

Вправа «Завтра»

Мета вправи: визначити уявлення й очікування учасників тренінгу щодо власного життя на найближчу перспективу, створити умови для саморефлексії своїх життєвих уявлень.

Ведучий: «Зараз я видам вам по аркушу паперу й прошу вас написати на даному аркуші слово «завтра» та придумати декілька асоціацій, що з'являються в той час, як ви чуєте дане слово. На виконання даної вправи вам дається 3 хвилини».

- Назвіть ті асоціації, що у вас з'явилися на слово завтра.
- Чи легко було знайти власні асоціації до слова завтра?
- Що Ви відчували, в той час як у Вас з'являлись асоціації?

«Кожна людина має власну картину світу, власне бачення майбутнього. Від того, яким ми уявляємо власне майбутнє, залежить те, яким воно буде. Подумайте щодо цього».

По закінченню вправи ведучий просить віддати йому заповнені листи із асоціаціями (задля використання на подальших заняттях).

Час проведення: 25 хвилин.

Оцінка самопочуття

Ціль: Виявити рівень ефективності проведеної роботи.

Методика: Потрібно оцінити за п'ятибальною шкалою власний стан, настроїв на даний момент. (Можливі варіанти: на який час доби або пору року схожий твій настрій?).

Дану вправу можливо застосовувати на початку й в кінці кожного заняття у вигляді ритуалу.

Вправа «Підбиття підсумків»

Мета: Виявити рівень ефективності проведеної роботи.

Учасникам пропонується дати відповідь на такі питання:

- Що найбільше запам'яталося із сьогоднішнього заняття?
- Що ви наразі відчуваєте?
- Що дала вам сьогоднішня робота в групі?

Рефлексія, підведення загальних підсумків заняття.

Час проведення: 7 хвилин.

Заняття 2.

Мета: формування активної життєвої позиції, підвищення рівня активності у формуванні сенсу життя.

Вправа «Ціннісні орієнтації»

Цілі: побудувати ієрархію цінностей; осягнути важливість цінностей; емоційне переживання втрати цінностей під час гри, актуалізація цілей і можливостей щодо їх досягнення.

Інструкція і процедура: кожному учаснику роздають по чотири аркуші паперу і пропонується на кожному із них написати по чотири пункти:

на першому – «Ваші життєві цілі» те, що для них являється найціннішим у житті;

на другому – «Які цілі ви собі поставите на найближчі 3 роки»;

на третьому – «Які цілі ви собі поставите на найближчий рік»;

на четвертому – «Уявіть, що вам зосталося жити півроку. Напишіть цілі, які ви поставите перед собою».

Згодом членам групи пропонується порівняти перший і останній листок, наскільки змінилися цілі.

Примітка: До початку вправи необхідно сказати про те, що написи на листочках залишаться конфіденційними, ніхто про них не дізнається і вони залишаться в учасників.

Вправа відбувається у спокійній обстановці. Учасників можна розсадити на деякій відстані один від одного. Це зумовлює появу глибоких переживань й дає змогу усвідомити й відчути важливість побудови своєї ієрархії цінностей.

Час проведення: 25 хвилин.

Вправа «Життєві проблеми».

Ціль: корекція відношення до життєвих проблем, взаємна психологічна допомога, обмін життєвим досвідом.

Обладнання: олівець і аркуш паперу для кожного учасника.

Інструкція і обладнання: ведучий зазначає, що кожна людина в своєму житті стикається з незліченною кількістю проблем. Існує така думка, що життя являє собою вічне зав'язування одних та розв'язання інших проблем. Кожна проблема володіє власним конструктивним зерном, що потрібно видобути під час вирішення проблеми. Проблеми бувають різними за своєю значущістю і розміром. Учасникам пропонується коротко описати актуальну для них наразі життєву проблему. Згодом листи перемішуються й витягуються членами групи із загальної стопки навмання. Одержавши проблему, учасник повинен розповісти про неї так, наче це саме його проблема та запропонувати конкретні напрямки її вирішення. В цій вправі важливо зберігати анонімність і конфіденційність.

Час проведення: 30 хвилин.

Вправа «Майбутнє»

Мета вправи: визначити динаміку життєвих і пріоритетних перспектив після виконання екзистенційно-аналітичних вправ.

Ведучий: «Зараз я вам роздам по листочку паперу та прошу вас написати на даному листку слово «майбутнє» й вигадати декілька асоціацій, які з'являються, в той час як ви чуєте дане слово. На виконання даної справи вам дається 3 хвилини».

– Назвіть ті асоціації, що у вас з'явилися на слово «майбутнє».

– Чи легко було знайти власні асоціації до слова «майбутнє»?

– Що Ви відчували, коли у Вас з'явилися асоціації?

«Тепер попрошу дістати асоціації до слова «завтра», що у вас з'явилися на початку тренінгу. Порівняйте, щось змінилося?

– Що ви побачили?

– Що ви відчуваєте?

– Які думки у вас з'являються?

Час виконання: 30 хвилин.

Рефлексія.

Вправа «Підбиття підсумків»

Мета: Виявити рівень ефективності проведеної роботи.

Членам групи пропонується дати відповідь на такі питання:

– Що найбільше запам'яталося із сьогоднішнього заняття?

– Що ви відчуваєте наразі?

– Що дала вам сьогоднішня робота в групі?

Рефлексія, підбиття загальних підсумків заняття.

Час проведення: 7 хвилин.

Заняття 3.

Мета: корекція системи життєвих цілей, програм і планів, підвищення рівня опосередкованості сенсу життя.

Вправа «Біографічна молитва».

Ціль: активізація життєтворчості, стимуляція цілепокладання, підвищення рівня біографічних домагань, корекція системи життєвих цілей.

Обладнання: олівець і аркуш паперу для кожного учасника.

Інструкція і процедура: ведучий повідомляє членам групи, що під час постановки життєвих цілей і визначенні міри їх складності людина нерідко обманює себе з різних суб'єктивних причин. Це трапляється тому, що людина занижує рівень проблеми життєвих цілей, здається перед певними життєвими завданнями, відмовляє собі в певних життєвих претензіях. Учасникам пропонують уявити наступну картину: «Вам випав унікальний шанс «пробити» деякі із власних життєвих цілей – аудієнція з Богом (вищими силами). Подумки уявіть таку ситуацію й продумайте зміст тих життєвих цілей, щодо яких ви клопотатимете перед Всевишнім. Також подумайте щодо того, які особисті якості, необхідні для ефективної реалізації даних життєвих цілей, ви попросите у вас «вдихнути». В той же час пам'ятайте, що Бог не є чарівником, що здійснить за вас життєву місію, тому ваші життєві цілі повинні бути реалістичними і враховувати ваші земні можливості». Члени групи оформлюють власні цілі і озвучують їх в процесі обговорення. Ведучий ставить перед членами групи стимулюючі питання:

– Чи зріс рівень складності тих цілей, що ви поставили у даній справі, проти ваших колишніх прагнень?

– На скільки відсотків ви оцінюєте власні шанси успішної реалізації даної мети із врахуванням ваших нинішніх якостей?

– Яких якостей вам бракує для впевненості в успішній реалізації даних життєвих цілей?

Час виконання: 40 хвилин.

Вправа «Майбутнє починається сьогодні».

Мета: формування ціннісного ставлення до життя.

Обладнання: олівець й аркуш паперу для кожного учасника.

Інструкція і процедура: ведучий пропонує членам групи звернутися до цілей, написаних на папері під час попередньої вправи. Необхідно переглянути їх, і за необхідності відкоригувати та доповнити. Згодом за кожною дією зі списку варто поставити ряд питань:

– Чи можу приступити до реалізації цієї дії вже сьогодні?

– Що підбиває мене відстрочити реалізацію даного пункту життєвої програми?

– Наскільки плачевними можуть бути наслідки зволікання із виконанням даної життєвої дії?

Ведучий зареєструє відповіді, що помітно покращать показники самоаналізу.

Час проведення: 40 хвилин.

Вправа «Підбиття підсумків»

Мета: Виявити рівень ефективності проведеної роботи.

Учасникам пропонується дати відповідь на такі запитання:

– Що найбільше запам'яталося із сьогоднішнього заняття?

– Що ви відчуваєте наразі?

– Що дала вам сьогоднішня робота у групі?

Рефлексія, підбиття загальних підсумків тренінгу.

Час виконання: 7-10 хвилин.

Відповідно до даних нашого дослідження, на самовідношення особистості підлітків чинить вплив авторитарний стиль виховання.

Рекомендації для авторитарних батьків:

1) Необхідно стати більш терпимим до недоліків вашої дитини.

Відмічайте її переваги;

2) Щиро пояснюйте, що ви відчуваєте, коли засмучені, проте не згадуйте давніх, старих гріхів, а говоріть щодо нинішнього становища.

Ніколи не тисніть, не принижуйте, не карайте фізично;

3) Потрібно залишати за підлітком право вибору – одягу, музики, друзів тощо;

4) Намагайтеся поважати особистий простір вашої дитини, не підслуховуйте її телефонні розмови; не читайте листування, не чіпайте її особисті речі;

5) Всякий осуд має бути адресований не до особи дитини, а до певних її дій. Пам'ятайте золоте правило: хваліть виконавця, лайте виконання;

6) Заходи покарання і заборони мають бути зрозумілі дитині, наперед обговорені з нею й прийняті обома сторонами (як дитиною, так й батьками);

7) Намагайтеся говорити не сухо і суворо, а емоційно, довірчим тоном;

8) Намагайтеся давати інструкції у вигляді пропозиції, а не наказу, розпорядження;

9) Спробуйте ненадовго поставити себе на місце дитини. Враховуйте її прагнення, позицію, переживання і бажання.

Також на самовідношення особистості підлітків чинить негативний вплив індіферентний стиль виховання і гіпопротекція.

Рекомендації для батьків, у яких переважають зазначені стилі виховання:

1) Допоможіть підлітку брати участь в сімейному житті, чітко позначте функціональні обов'язки дитини в сім'ї, свої очікування і вимоги;

2) Встановіть систему заборон, заохочень і покарань;

3) Змініть тактику спілкування і ставлення до власної дитини. Постарайтеся відновити близькість із нею, взаємну повагу і довіру;

4) Виявляйте «душевну теплоту» до дитини, акцентуйте увагу на її важливості для вас та винятковості, розмовляйте з нею і цікавтеся її думкою;

5) Включіться у життя дитини.

Рекомендації для батьків із порушеними стилями виховання «недостатність вимог-обов'язків» та «мінімальність санкцій»:

1) Встановіть систему заборон, обов'язків, заохочень і покарань;

2) Починайте з цікавих для дитини обов'язків (перепланування в кімнаті дитини, допомогти у складанні меню і купівлі необхідних продуктів; та ін.);

3) Розподіліть обов'язки щодо виконання домашніх справ між усіма членами сім'ї, зробіть графік з позначкою щодо їх виконання;

4) Намагайтеся керуватися позитивними підкріпленнями (на кшталт, найкрасивіший шматок спільно приготовленого торта);

5) Залучіть дитину до спільних занять: «допоможи!», а не «відійди і не заважай!»;

6) Всякий осуд має бути адресований не на особу дитини, а на конкретні її дії;

7) Всі заходи покарання мають бути зрозумілими дитині, наперед обговорені з нею і вжиті.

До того ж, відповідно до даних нашого дослідження, на самовідношення особистості підлітків чинить вплив такий порушений стиль виховання як фобія втрати дитини.

Рекомендації для батьків:

1) Прийміть той факт, що дитина дорослішає і стає все більш самостійною;

2) Не вважайте дитину молодшою порівняно з її реальним віком;

3) Ставтеся серйозно до інтересів, захоплень, почуттів та думок дитини;

4) Намагайтеся не чинити на дитину ніякого тиску, допомагаючи цим самим приймати рішення самостійно;

5) Не вважайте, що, зробивши щось замість власної дитини, ви робите краще для неї;

6) Вірте в дитину, всі її невдачі випадкові, визнайте її право на помилку.

Негативний вплив на самовідношення особистості підлітків чинить винесення подружніх конфліктів у сферу виховання.

Рекомендації для батьків:

1) Не залучайте дитину до власних сварок, не лайте дружину/чоловіка у присутності дітей, не формуєте у дитини негативного ставлення до матері/батька;

2) Пам'ятайте: виховання дитини не являє собою поле бою! Щодо дитини усі ваші дії повинні бути спільними, узгодженими;

3) Обговорюйте між собою стратегію виховання, основні вимоги й обов'язки до дитини, а також міру заохочень та покарань.

Висновки до розділу 3

Аналіз взаємозв'язку ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку і стилю сімейного виховання дав можливість підтвердити припущення щодо того, що для підлітків із сімей із різним стилем сімейного виховання характерні різні особливості ціннісно-сислової сфери особистості, що виступають прямим результатом трансляції сімейних цінностей у внутрішню систему особистості. Гендерних відмінностей, при цьому, виявлено не було.

Методичні рекомендації, як були розроблені на основі проведеного аналізу, включають рекомендації призначені для педагогів-психологів загальноосвітніх установ з розвитку ієрархії ціннісних орієнтацій підлітків та приклади тренінгових занять спрямованих на формування ціннісних орієнтацій підлітків.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження особливостей взаємозв'язку стилю сімейного виховання та ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку можна зробити наступні висновки:

1. Ціннісні орієнтації є інтегративною основою як для окремо взятої особистості, так і для будь-якої соціальної групи, нації та всього людства загалом. Ціннісні орієнтації визначають напрями поведінки, внутрішню готовність особистості до здійснення тієї або іншої діяльності з метою досягнення певних цілей та задоволення власних потреб. Іншими словами саме ціннісні орієнтації визначають вчинки та дії особистості. Здебільшого процес формування ціннісних орієнтацій відбувається у підлітковому віці. Вступаючи в підлітковий вік, дитина починає по-новому оцінювати батьківські взаємини, їхні стосунки з нею, своє місце в сім'ї та власну значущість, що і слугує в подальшому основою формування її ціннісних

2. У більшості дітей шкільного віку високий рівень сформованості диференціації ціннісних орієнтацій, також, присутній середній рівень, а низький відсутній. Серед термінальних цінностей домінуючими є хороші та вірні друзі, здоров'я (фізичне та психічне), на одному рівні вираженості: впевненість у собі, щасливе сімейне життя та пізнання. Серед інструментальних цінностей у дітей шкільного віку переважають: широта поглядів, чесність, терпимість та вихованість. Водночас, термінальні цінності для дітей шкільного віку є більш значущими, порівняно із інструментальними.

3. Встановлено відмінності використання стилів сімейного виховання залежно від статі дитини. Для батьків, які виховують дівчат більш характерною є гіперопіка, мінімізація використання санкцій у виховному процесі, відсутність стійкості стилю виховання, порівно із батьками, які виховують хлопців. Водночас, як батьки хлопців більш схильні проектувати на дитину свої небажані якості, демонструють недостатність вимог до

хлопців, батьківське ставлення характеризується розширенням сфери батьківських почуттів та наявністю фобії втрати дитини, порівняно із батьками дівчат.

4. Виявлено наявність взаємозв'язків між стилями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями дітей підлітково віку. Авторитетний стиль, що характеризується прийняттям та теплим емоційним ставленням до дитини прямо корелює із такими ціннісними орієнтаціями дітей як: традиції, самостійність, стимуляція, влада та зворотно з конформністю. Авторитарний стиль виховання, який проявляється у низькому рівні прийняття, директивним стилем взаємодії з дитиною прямо корелює з конформністю та зворотно із самостійністю і безпекою. Ліберальний стиль виховання, що характеризуються мінімалізацією контролю, вседозволеністю прямо пов'язаний із конформністю та зворотно із досягненням та владою. Індиферентний стиль, для якого характерні дистантність, емоційна байдужість батьків прямо пов'язаний із такими ціннісними орієнтаціями дітей шкільного віку як: доброта, універсалізм і безпека та зворотно із шкалами: «традиції» та «досягнення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степанов С. С. Стратегии семейного воспитания. Школьный психолог. 05.08.2000. URL: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/144.pdf (дата звернення: 08.11.2021)
2. Матяж С. В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці* Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Соціологія, 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27-30.
3. Ожегов С.И., Шведова Г.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: АЗЪ, 1996. 928 с.
4. Рокич М. Методика «Ценностные ориентации» Москва. *Большая энциклопедия психологических тестов* / авт.-сост. А.А. Карелин. Москва : Эксмо, 2009. С. 26-28.
5. Шиделко А. Поняття цінностей і ціннісних орієнтацій у контексті професійних преференцій учнів ПТНЗ. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2013. № 4. С. 213-219.
6. Щепанський Я.Ю. Элементарные понятия социологии. Прогресс, 1969. 288 с.
7. Габасов Р.Р. Развитие ценностных ориентаций подростков. *IX Международная студенческая научная конференция «Студенческий научный форум 2017»*, 2017. URL: <https://www.scienceforum.ru/2017/2460/28423>
8. Горькая, Ж. В. Психология ценностей : учебное пособие. Самара : Изд-во «Самарский университет», 2014. 92 с.
9. Бадер С.О. Проблема формування ціннісно-сміслових орієнтацій особистості у психологічній науці. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*, 2019. №1 (324) березень. Ч. 2. С.166-177.
10. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York: The Free Press, 1973. 438 p.

11. Величко Т. Д. Підготовка майбутніх вихователів до формування ціннісних орієнтацій у старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. МОН України, ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2014. 273 с.
12. Леонтьев А. Д. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании. *Психологическое обозрение*, 1998. № 1. С. 34–41.
13. Федотенко, И.Л. Становление профессиональных ценностных ориентаций будущего учителя в процессе педагогической подготовки в вузе. Тула: Гриф и К., 1998. 301 с.
14. Здравомыслов, А.Г. Потребность. Интересы. Ценности: учеб. пособие для студ. пед. уч. завед. Москва: Мысль, 2005. 365 с.
15. Ядов В.А. Социальная идентичность личности. Москва, 1994. 397 с.
16. Артюхова Ю.В. Ценности и воспитание. *Педагогика*, 1999. №4. С. 117-121.
17. Долинська Л. В., Максимчук Н.П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.
18. Павліченко, А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*, 2005. № 4. С. 98-120.
19. Кавалеров А. Ціннісні орієнтації та їх класифікація. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, 2000. № 1–2. С. 33–36.
20. Норов О. Гуманістичні ціннісні орієнтації. *Рідна школа*, 1997. № 11. С. 25–27.
21. Подвиг С. Изучение ценностных ориентаций молодёжи как важный фактор совершенствования идейно-воспитательной работы. *Вопросы идейно-политического воспитания молодёжи в условиях развитого социализма*. Москва : ВКШ, 1981. С. 22–38.
22. Хмелев, Е. Исследование ценностных ориентаций учащихся средних и старших классов. *Воспитание школьников*, 2001. № 8. С. 10–13.

23. Корнеева Н.В. Особенности стилей семейного воспитания детей с задержкой психического развития младшего школьного возраста. *Вопросы науки и образования*, 2018. С. 102-107
24. Молодцова Т.Г., Кучерявенко И.А. Изучение стилей семейного воспитания родителей старших дошкольников. *Научно-методический журнал «Молодой ученый»*, 2018. №5. С. 154-157.
25. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений: Курс лекций. Москва: «ЭКСМО-Пресс», 2000. 512 с.
26. Венгер А. Л. Психология развития. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в 6-ти томах. Москва: ПЕР СЭ, 2005. 176 с.
27. Адлер А. Индивидуальная психология. История зарубежной психологии. 30–60 годы XX века. Москва: «Издательство Московского Университета», 1986. С. 131–140.
28. Кузьмишина Т.Л., Амелина Е. С., Пермьякова А. А., Хохлова Е. А. Стили семейного воспитания: отечественная и зарубежная классификация. *Современная зарубежная психология*, 2014. №1. С. 16-26.
29. Психология зависимости: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. Минск: Харвест, 2004. 187 с.
30. Баумринд Д. Практическая психология. Москва, 1995. 411 с.
31. Алексеева Е. П., Кибардина Л.П. Родительское собрание. Москва, 2002. 88с.
32. Петровский А. В. Дети и тактика семейного воспитания. Москва: «Знание», 1981. С.80-95.
33. Столин В. В. Самосознание личности. Москва: «Педагогика», 2006. 212 с.
34. Минияров В. М. Психология семейного воспитания. Москва: изд-во МПСИ, 2000. 256 с.
35. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья (т.2). Москва: ООО «Апрель Пресс», 2000. 463с.

36. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург.: Питер, 1999. 655 с.
37. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении. Санкт-Петербург: «Питер», 2009. 320 с.
38. Лапшина Е. А., Дуда И.В. Характеристика стилей семейного воспитания. Психология и образование, 2017. № 9. С. 15-18.
39. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. Санкт-Петербург: «Речь», 2001. 143 с.
40. Орлова А. В. Влияние стиля семейного воспитания на развитие личности детей школьного возраста. Международный научно-исследовательский журнал, 2017. № 08 (62) Часть 2 . С. 111-114.
41. Вікова психологія / за ред. Г.С. Костюка. Київ: Радянська школа, 1976. 269 с.
42. Берегова Н. П., Федорук П.І. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки.* Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2020. Вип. 6. С.10-15.
43. Гайдамашко, І. Вплив стилів сімейного виховання на розвиток агресії підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* / ред.кол.:(гол. ред.) Козубовська І.В., Бартош О.П., Опачко М.В. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла», 2009. Вип. 16-17. С.28-2
44. Чечет В.В. Педагогика семейного воспитания: учебно-методическое пособие. Минск, 1998. 256 с.
45. Фридман И.К. О контакте родителей с детьми. Вопросы психологии, 1990. № 1. С. 93-99
46. Ковалев С. В. Психология семейных отношений. Москва: Педагогика, 1987. 160 с.
47. Орлова А. В. Стиль семейного воспитания как фактор, влияющий на развитие уверенности у детей школьного возраста. АНИ: педагогика и психология, 2017. №3 (20). С. 316-318.

48. Кон И. С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности). Москва: Просвещение, 1979. 174 с
49. Лучинкіна А. І., Мілютіна К. Г., Яншина Т. А Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі : монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 252 с.
50. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Москва: Юрайт; ИД Юрайт, 2014. 811 с.
51. Киприянова, Е.В. Исследование ценностных ориентаций старшеклассников и управление социализацией личности. *Обществознание в школе*, 1999. № 2. С.50–52.
52. Семенюк, Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: учебное пособие. Москва: Флинта, 1998. 96 с.
53. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених: навч. посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.
54. Фалькович, Т.А. Подростки XXI века. Психолого- педагогическая работа в кризисных ситуациях: 8-11 классы. Москва: ВАКО, 2006. 256 с.
55. Ольшанский, В. Старшеклассник в изменяющемся мире: социологическое исследование. *Народное образование*, 2000. № 3. С.117-120.
56. Горохова, Е.Х., Михалева А.Б. Проблема делинквентного поведения подростков. *Международный студенческий научный вестник*, 2016. № 5-1. С. 7 – 9.
57. Сергеева Н.В. Особливості ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 2017. № 2 (19). С.187-197
58. Забавская А.В., Калитник Е.П. Ценностные ориентации подростков. *БНТУ*, 2011. С.139-144

59. Рудакова, И.А, Ситникова О.С., Фальчевская Н.Ю. Девиантное поведение: учебное пособие для студентов среднего профессионального образования. Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. 156 с.

60. Дивисенко, К.С. Динамика ценностей школьников (По материалам автобиографий и сочинений). Социологические исследования, 2008. № 8. С. 118 – 122.

61. Крапивка, И. А. Проблемы формирования ценностных ориентаций в подростковом возрасте. Общество: политика, экономика, право, 2010. № 1. С.42 – 46.

62. Основы психологии семьи и семейного консультирования / под ред. Н.Н. Посысоева. Москва: Владос-Пресс, 2004. 328 с.

63. Голубев Н.К., Битинас Б. П. Введение в диагностику воспитания. Москва: Педагогика, 1989.160с.

64. Ермолич С.Я. Методологические предпосылки формирования ценностных ориентаций у подростков, 2007. № 9. С. 23-27.

65. Григорьева, С. Н. Проблема категории ценностей в философии, психологии, социологии и педагогике. *Молодой ученый*, 2016. № 6.2. С. 37-41.

66. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под. Ред. Е. Г. Силяевой. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 192с.

67. Психологические тесты для профессионалов/ авт. сост Н.Ф. Гребень. Минск: Современ. Шк., 2007. 496 с.

68. Фурманов И.А., Аладьин А.А., Фурманова Н.В. Психологическая работа с детьми, лишенными родительского попечительства: Книга для психологов. Минск: «ТЕСЕЙ», 1999. С. 174, 210 216.

69. Степанов С. С. Нормальные проблемы нормального ребенка. Москва: Генезис, 2002. 143 с.

70. Карандышев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство: учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 70 с.

71. Сопов В.Ф., Карпушина Л.В. Морфологический тест жизненных ценностей: руководство по применению. Методическое пособие. Самара: Изд-во СамИКП СНЦ РАН, 2002. 49 с.

Додатки

Додаток А

Методика «Визначення сформованості ціннісних орієнтацій» Б.С.

Круглова

Вам пропонуються дві інструкції. Інструкція 1: "Нижче наводиться список основних цілей, яких люди прагнуть досягти у своєму житті. Вкажіть, які з них є для Вас цінними, значущими, проставивши у кожного пункту бали від 1 до 5 (найбільш значущий – 5)" БЛАНК 1. (Т – цінності) Зміст цілей (цінностей) життя Бал від 1 до 5

Термінальні цінності

Самостійність як незалежність у судженнях та оцінках	
Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	
Матеріальна забезпеченість (відсутність матеріальних труднощів у житті)	
Здоров'я (фізичне та психічне)	
Задоволення (життя, повне задоволень, розваг, приємного проведення часу)	
Цікава робота	
Кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	
Свобода як незалежність у вчинках та діях	
Краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)	

Хороші та вірні друзі	
Пізнання (можливе розширення своєї освіти, кругозору, інтелектуальний розвиток)	
Щасливе сімейне життя	
Творчість (можливість творчої діяльності)	
Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів)	
Активне, діяльне життя	
Рівність (братство, рівні можливості для всіх)	

Термінальні цінності	Середній бал
Самостійність як незалежність у судженнях та оцінках	3,5
Впевненість у собі	4,1
Матеріальна забезпеченість	3,5
Здоров'я (фізичне та психічне)	4,2
Задоволення	3,7
Цікава робота	3,9
Кохання	4,0
Свобода як незалежність у вчинках та діях	3,8
Краса	3,5
Хороші та вірні друзі	4,3
Пізнання	4,1
Щасливе сімейне життя	4,1
Творчість	3,9
Суспільне визнання	3,3
Активне, діяльне життя	3,4
Рівність	3,9

Інструкція 2: "Нижче наводиться список основних якостей особистості людини. Вкажіть, які з них є для Вас потрібними, цінними, значущими, проставивши у кожного пункту бали від 1 до 5 (найбільш значущі – 5)".

БЛАНК 2. (І – цінності) Якості особистості (як цінності) Бал від 1 до 5

Інструментальні цінності	
Високі запити (високі вимоги)	
Чуйність (дбайливість)	
Вихованість (хороші манери, ввічливість)	
Життєрадісність (почуття гумору)	
Ефективність у справах (працелюбність, ефективність у роботі)	
Сміливість у відстоюванні свого погляду, думки	
Виконавчість (дисциплінованість)	
Нетерпимість до недоліків у собі та інших	
Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші уподобання, звички)	
Чесність (правдивість, щирість)	
Освіта (широта знань, висока загальна культура)	
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	
Терпимість (до поглядів та думок інших людей, уміння прощати іншим їхні помилки)	
Тверда воля (уміння наполягти своєму, не відступати перед труднощами)	
Раціоналізм (уміння розумно і логічно мислити, приймати обдумані рішення)	
Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово)	

Інструментальні цінності	Середній бал
Високі запити	2,7
Чуйність	3,7

Вихованість	3,9
Життєрадісність	3,8
Ефективність у справах	3,5
Сміливість у відстоюванні свого погляду, думки	3,6
Виконавчість	3,4
Нетерпимість до недоліків у собі та інших	2,6
Широта поглядів	4,0
Чесність	4,0
Освіта	3,3
Самоконтроль	3,8
Терпимість	4,0
Тверда воля	3,6
Раціоналізм	3,4
Відповідальність	3,8

**Опитувальник «Батьків оцінюють діти» (БОД) модифікація «АСВ»
здійснена І. А. Фурмановим і О. О. Аладьїним**

1. Мої батьки вважають: все, що вони роблять, вони роблять заради мене.
2. У моїх батьків часто не вистачає часу позайматися зі мною чимось цікавим: кудись піти разом, поговорити про якісь проблеми.
3. Мої батьки часто дозволяють мені такі речі, яких не дозволяють багато інших батьків.
4. Мої батьки не люблять, коли я звертаюся до них із запитаннями. Кажуть: "Здогадайся сам".
5. Я маю вдома набагато більше обов'язків, аніж більшість моїх товаришів.
6. Мене навіть мої батьки не можуть змусити щось зробити вдома.
7. Мої батьки вважають, що мені краще не замислюватися над правильністю їхніх поглядів.
8. Зазвичай я повертаюся додому, коли захочу.
9. Мої батьки не залишають безкарним жодного мого поганого вчинку, вважають, що тільки тоді я стану людиною.
10. По можливості батьки намагаються мене не карати
11. Коли мої батьки у хорошому настрої, нерідко прощають мені те, за що в інший час покарали б.
12. Батьки люблять мене більше, ніж один одного.
13. Мені здається, що раніше, коли я був маленьким, батьки любили мене більше, ніж зараз.
14. Коли я довго впираюся або злюся, батьки часто розуміють, що вчинили по відношенню до мене неправильно.
15. У моїх батьків довго не було дітей, і на мою появу дуже чекали.
16. Від своїх батьків часто чую, що виховання дітей дуже стомлююча справа.

17. Я підозрюю, що в мене є якісь якості, які виводять батьків із себе.
18. Мої батьки часто конфліктують через різницю у поглядах на моє виховання.
19. Мої батьки кажуть, що я найголовніше в житті.
20. Мої батьки мало цікавляться, де я пропадаю.
21. Батьки намагаються купувати мені такий одяг, який я сам виберу, навіть якщо він дорогий.
22. Мої батьки вважають мене нетямущим. Кажуть: "Легше самому двічі зробити, ніж один раз пояснити тобі".
23. Мені нерідко доводилося (або доводиться) доглядати мого молодшого брата (сестру).
24. Мої батьки вважають за краще щось зробити самі, ніж зв'язуватися зі мною.
25. Мої батьки дуже зляться, коли я помічаю їхні слабкості та недоліки.
26. Я сам (без участі батьків) вирішую, з ким мені дружити.
27. Мої батьки вважають, що діти повинні не лише любити їх, а й боятися.
28. Батьки мене лають дуже рідко.
29. У своїй суворості до мене у батьків виникають великі коливання. Іноді вони дуже суворі, інколи ж усі дозволяють.
30. Ми з мамою розуміємо одне одного краще, ніж із батьком.
31. Моїх батьків засмучує, що я дуже швидко став дорослим.
32. Якщо я вперто, то батьки роблять так, як я хочу.
33. Мої батьки вважають мене слабким і болючим.
34. Мої батьки (або один з них) вважають, що якби вони не мали дітей, вони б досягли набагато більшого в житті.
35. У мене є деякі слабкості, з якими вперто борються мої батьки.
36. Нерідко буває, коли мене карає один із батьків, інший дорікає йому за зайву суворість і починає втішати мене.

37. Мої батьки часто кажуть, що турботи про мене займають найбільшу частину їхнього часу.
38. Мої батьки рідко відвідують батьківські збори.
39. Мої батьки намагаються купити мені все, що я захочу, навіть якщо це коштує дорого.
40. Від моїх батьків часто можна почути, що вони втомлюються від спілкування зі мною.
41. Мої батьки часто доручають мені важливі та важкі справи.
42. Мої батьки вважають, що на мене не можна покласти у серйозній справі.
43. Мої батьки вважають, що головне, чого батьки повинні навчити своїх дітей, — це слухатися.
44. Я сам вирішую – курити мені чи ні.
45. Мої батьки вважають, що чим суворіше вони ставляться до мене, тим краще для мене.
46. Мої батьки дуже м'які люди.
47. Якщо мені щось потрібно від батьків, то намагаюся вибрати момент, коли вони в хорошому настрої.
48. Мої батьки часто кажуть, що коли я виросту, вони не будуть мені потрібні.
49. Мої батьки вважають, що чим старші діти, тим важче мати з ними справу.
50. Часто моя впертість є результатом неправильного ставлення батьків до мене.
51. Мої батьки постійно переживають за моє здоров'я.
52. Мої батьки вважають, що якби у них не було дітей, то їхнє здоров'я було б набагато кращим.
53. Мої батьки вважають, що попри всі їхні зусилля деякі мої недоліки залишаються без змін.
54. Мій батько вважає, що я його не люблю.

55. Мої батьки вважають, що заради мене їм багато від чого в житті довелося відмовитися.

56. Буває, що батьки не знають про мої оцінки та поведінку, тому що рідко заглядають у мій щоденник.

57. Мої батьки витрачають на себе значно більше грошей, ніж на мене.

58. Мої батьки не люблять, коли я щось прошу. Говорять, що краще знають, чого мені треба.

59. Мої батьки вважають, що я мав важче дитинство, ніж більшість дітей.

60. Зазвичай я роблю вдома тільки те, що хочеться, а не те, що хочуть батьки.

61. Мої батьки вважають, що я маю поважати їх більше, ніж усіх інших людей.

62. Я сам вирішую, на що мені витратити свої гроші.

63. Мої батьки суворіше ставляться до мене, ніж інші батьки до своїх дітей.

64. Мої батьки вважають, що від покарань мене мало користі.

65. Члени нашої родини неоднаково суворі зі мною. Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.

66. Мої батьки часто кажуть, що їм хотілося б, щоб я не любив нікого, крім них.

67. Мої батьки часто кажуть, що коли я був маленьким, то подобався їм більше, ніж тепер.

68. Часто я розумію, що батьки не можуть у виборі рішень, як вчинити зі мною.

69. Мої батьки багато дозволяють мені через слабе здоров'я. 70. Я часто чую від батьків, що виховання дітей – важка та невдячна праця. Що вони віддають мені все, а натомість не отримують нічого.

71. Мої батьки вважають, що я не розумію добрих слів і єдине, що на мене діє – це суворі постійні покарання.

72. Моя мати вважає, що батько налаштовує мене проти неї.

73. Мої батьки кажуть, що весь час думають тільки про мене, мої справи, здоров'я тощо.

74. Мої батьки рідко заглядають у мій щоденник.

75. Я завжди вмію досягти від батьків того, чого мені хочеться.

76. Мої батьки кажуть, що їм більше подобається, коли я поведжусь тихо і спокійно.

77. Я намагаюся у всьому допомогти батькам.

78. Мої батьки вважають, що якщо навіть я впевнений, що вони не мають рації, то маю робити так, як кажуть вони.

79. У мене мало обов'язків по дому.

80. Виходячи з дому, я рідко говорю батькам куди йду.

81. Мої батьки вважають, що трапляються випадки, коли найкраще покарання — це ремінь.

82. Мої батьки кажуть, що багато недоліків пройдуть самі собою з віком.

83. Мої батьки беруться за мене лише тоді, коли я щось нароблю. Якщо все тихо, вони дають мені спокій.

84. Я часто чую від матері (батька), що якби я не був їхньою дитиною, а вона (він) була (був) молодшою, то напевно в мене закохалася б.

85. Мої батьки кажуть, що коли я був маленьким, зі мною було цікавіше говорити, ніж зараз.

86. Мої батьки вважають, що у моїх недоліках винні вони самі, бо невміло мене виховували.

87. Мої батьки кажуть, що моє життя та здоров'я коштувало їм величезних зусиль.

88. Мої батьки вважають, якби вони не мали дітей, вони жили краще.

89. Мої батьки вважають, що якщо вони нададуть мені свободу, то я негайно використовую це на шкоду собі та оточуючим.

90. Нерідко буває, що коли мати каже мені одне, то батько каже інше і навпаки.

91. Мої батьки кажуть, що витрачають на мене більше сил та часу, ніж на себе.

92. Мої батьки мало знають про мої справи.

93. Мої бажання – закон для моїх батьків.

94. Коли я був маленьким, то дуже любив спати з батьками (або з одним із них).

95. Мої батьки вважають, що маю поганий шлунок.

96. Мої батьки кажуть, що вони потрібні мені, тільки поки я не виріс, а потім я все рідше згадуватиму про них.

97. Іноді мені здається, що заради мене батьки пішли б на будь-яку жертву.

98. Мої батьки вважають, що мені потрібно приділяти значно більше часу, ніж вони можуть.

99. Коли я ласкавий з батьками, вони мені все прощають.

100. Мої батьки хотіли б, щоб я отримав сім'ю якомога пізніше — після 30 років.

101. Моїх батьків непокоїть, що мої руки та ноги часто бувають дуже холодними.

102. Мої батьки кажуть, що я маленький егоїст і зовсім не думаю про їхнє здоров'я та почуття тощо.

103. Мої батьки вважають, що якби вони не віддавали мені весь час і сили, то я б погано скінчив.

104. Коли в мене все гаразд, батьки менше цікавляться моїми справами.

105. Моїм батькам важко сказати мені "ні".

106. Мої батьки засмучені, що я все менше їх потребую.

107. Мої батьки вважають, що моє здоров'я гірше, ніж у більшості моїх однолітків.

108. Мої батьки вважають, що я відчуваю по відношенню до них дуже мало подяки.

109. Мої батьки вважають, що я не можу обходитися без їхньої постійної допомоги.

110. Більшість свого вільного часу я проводжу поза домом.

111. Зазвичай у мене дуже багато часу для розваг

112. Я часто чую від батьків, що, крім мене, їм більше ніхто на світі не потрібен.

113. Моїх батьків хвилює мій неспокійний і уривчастий сон.

114. Нерідко я чую від батьків жалю, що вони зарано одружилися.

115. Мої батьки вважають, що всього, чого я досяг до цього моменту (у навчанні, роботі або іншому), я досяг лише завдяки їхній постійній допомозі.

116. Моїми справами в сім'ї переважно займається хтось один із батьків.

117. Закінчивши уроки, я зазвичай займаюся тим, що мені подобається.

118. Коли я йду на побачення, у моїх батьків псується настрій.

119. Мої батьки стурбовані тим, що я часто хворію.

120. Мої батьки не допомагають, а ускладнюють моє життя.

Тест «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова (для батьків)

Інструкція: За допомогою цього тесту спробуйте оцінити власну стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть найкращий для Вас.

1. Чим, на вашу думку, більшою мірою визначається характер людини – спадковістю чи вихованням?

А. Переважно вихованням.

Б. Поєднанням вроджених задатків та умов середовища.

В. Здебільшого вродженими задатками.

Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як ви ставитеся до думки, що діти виховують своїх батьків?

А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.

Б. Абсолютно із цим згоден.

В. Готовий із цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.

Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яка з суджень про виховання ви вважаєте найбільш вдалим?

А. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть їй, щоб вона пішла вмитися (Едгар Хоу)

Б. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)

В. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)

Г. Научи сина послуху, тоді зможеш навчити і всьому іншому (Томас Фуллер)

4. Чи вважаєте ви, що батьки повинні просвітлювати дітей у питаннях статі?

А. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.

Б. Вважаю, що батькам слід у доступній формі задовольняти інтерес, що виникає у дітей, до цих питань.

В. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А у шкільному віці головне – подбати про те, щоб убезпечити їх від проявів аморальності.

Г. Звичайно, насамперед це мають зробити батьки.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Якщо попросить, можна й дати.

Б. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі та контролювати витрати.

В. Доцільно видавати певну суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сама вчилася планувати свої витрати.

Г. Коли є можливість, можна іноді дати йому якусь суму.

6. Що ви зробите, якщо дізнаєтеся, що вашу дитину образив однокласник? Сергій Степанов.

Стратегії сімейного виховання // Шкільний психолог, 2000/05/08

А. Засмуčiusя, постараюся втішити дитину.

Б. Вирушу з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

В. Діти самі краще розберуться у своїх відносинах, тим більше, що їхні образи недовгі.

Г. Пораджу дитині, як їй краще поводитися в таких ситуаціях.

7. Як ви поставитеся до лихослів'я дитини?

А. Постараюся довести до його розуміння, що в нашій сім'ї та й взагалі серед порядних людей це не прийнято.

Б. Неправду треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідне, як від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

В. Подумаєш! Усі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

Г. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

8. Дочка-підліток хоче провести вихідні на дачі у подружки, де збереться компанія однолітків без батьків. Чи відпустили б ви її?

А. У жодному разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити та повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її товаришів як порядних та надійних хлопців.

В. Вона цілком розумна людина, щоб самій ухвалити рішення. Хоча, звичайно, за її відсутності трохи турбуватимуся.

Г. Не бачу причин забороняти.

9. Як ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехала?

А. Постараюсь вивести його на чисту воду і присоромити.

Б. Якщо привід не надто серйозний, не надаватиму значення.

В. Засмучу

Г. Спробую розібратися, що його спонукало збрехати.

10. Чи вважаєте ви, що подаєте дитині гідний приклад?

А. Безперечно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

Тест Ш. Шварца для вивчення цінностей

	Дуже схожа на мене	Схожа на мене	В деякій мірі схожа на мене	Дещо схожа на мене	Не схожа на мене	Зовсім не схожа на мене
1. Вигадувати щось нове і бути винахідливим важливо для нього. Він любить чинити по-своєму, на свій лад.						
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче, щоб у нього було багато грошей і дорогих речей.						
3. Він вважає, що важливо, щоб з кожною людиною у світі поводитися однаково. Він вірить, що всі повинні мати рівні можливості в житті.						
4. Для нього дуже важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювалися тим, що робить.						
5. Для нього важливо жити у безпечному оточенні. Він уникає всього, що може загрожувати його безпеці.						
6. Він вважає, що важливо робити багато різних справ у житті. Він завжди прагне новизни.						
7. Він вірить, що люди повинні робити те, що їм кажуть. Він вважає, що люди повинні дотримуватись правил						

завжди, навіть коли ніхто не бачить.						
8. Для нього важливо вислухати думку людей, які відрізняються від неї. Навіть якщо він не погоджується з ними, він все одно хоче їх зрозуміти.						
9. Він вважає, що важливо не просити більшого, ніж маєш. Він вірить, що люди повинні задовольнятися тим, що мають.						
10. Він завжди шукає привід для розваг. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення.						
11. Для нього важливо самому вирішувати, що робити. Йому подобається бути вільним у плануванні та виборі своєї діяльності.						
12. Для нього дуже важливо допомагати оточуючим. Він хоче дбати про їх благополуччя.						
13. Для нього дуже важливо досягти успіху в житті. Йому подобається справляти враження на інших людей.						
14. Для нього дуже важливою є безпека його країни. Він вважає, що держава має бути готовою до захисту від зовнішньої та внутрішньої загрози.						
15. Він любить ризикувати. Він завжди шукає пригод.						

16. Для нього важливо завжди поводитися належним чином. Він хоче уникати дій, які люди вважають би невірними.						
17. Для нього важливо бути головним та вказувати іншим, що робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він каже.						
18. Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він хоче присвятити себе своїм близьким.						
19. Він щиро вірить, що люди повинні дбати про природу. Дбати про довкілля важливо для нього.						
20. Бути релігійним важливо для нього. Він дуже намагається слідувати своїм релігійним переконанням.						
21. Для нього важливо, щоб речі утримувалися в порядку та в чистоті. Йому справді не подобається безладдя.						
22. Він вважає, що важливо цікавитись багатьом. Йому подобається бути допитливим та намагатися зрозуміти різні речі.						
23. Він вважає, що всі народи світу повинні жити в гармонії. Сприяти встановленню миру між усіма групами людей землі						

важливо для нього.						
24. Він вважає, що важливо бути честолубним. Йому хочеться показати наскільки він здатний.						
25. Він думає, що краще всього чинити відповідно до традицій, що встановилися. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, які він засвоїв.						
26. Для нього важливо отримувати задоволення від життя. Йому подобається «балувати» себе.						
27. Для нього важливо бути чуйним до потреб інших людей. Він намагається підтримувати тих, кого знає.						
28. Він вважає, що завжди повинен виявляти повагу до своїх батьків і людей старшого віку. Для нього важливо бути слухняним.						
29. Він хоче, щоб з усіма чинили справедливо, навіть з людьми, яких він не знає. Для нього важливо захищати слабих.						
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було сповнене яскравих вражень.						
31. Він дуже намагається не захворіти. Збереження здоров'я дуже важливе для нього.						
32. Просування вперед у						

житті важливе для нього. Він намагатиметься робити все краще, ніж інші.						
33. Для нього важливо прощати людей, які образили його. Він намагається бачити добре в них і не тримати образи.						
34. Для нього важливо бути незалежним. Йому подобається покладатися він.						
35. Мати стабільний уряд важливий для нього. Він переймається збереженням громадського порядку.						
36. Для нього дуже важливо завжди бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати та не турбувати інших.						
37. Він по-справжньому хоче насолоджуватися життям. Добре проводити час дуже важливо для нього.						
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати себе увагу.						
39. Він завжди хоче бути тим, хто ухвалює рішення. Йому подобається бути лідером.						
40. Для нього важливо пристосовуватися до природи, бути її частиною. Він вірить, що люди не повинні змінювати						

природу.						
----------	--	--	--	--	--	--

**Морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В. Ф. Сопіва і
Л. В. Карпушиної**

1. Постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію
2. Вчитися, щоб дізнаватися щось нове в досліджуваній області знанні
3. Щоб вигляд моєї оселі постійно змінювався
4. Спілкуватися з різними людьми, брати участь у громадській діяльності
5. Щоб люди, з якими я проводжу вільний час, захоплювалися тим же чим і я
6. Щоб участь у спортивних змаганнях допомагало мені у встановленні особистих рекордів
7. Відчувати антипатії до інших
8. Мати цікаву роботу, повністю поглинає мене
9. Створювати щось нове в досліджуваної мною області знанні
10. Бути лідером в моїй родині
11. Не відставати від часу, цікавитися суспільно-політичним життям
12. У своєму захопленні швидко досягати поставленої мети
13. Щоб фізична підготовленість дозволяла надійно виконувати роботу, що дає хороший заробіток
14. позлословити, коли у людей неприємності
15. Вчитися щоб «не закопувати свій таланти у землю»
16. Разом з сім'єю відвідувати концерти, театри, виставки
17. Застосовувати свої власні методи в громадській діяльності
18. Перебувати членом будь-якого клубу за інтересами
19. Щоб навколишні помічали мою спортивну підтягнутість
20. Чи не відчувати почуття досади, коли висловлюють думку, протилежне моєму
21. Винаходити, удосконалювати, придумувати нове в своїй професії

22. Щоб рівень моєї освіченості дозволяв відчувати себе впевнено в спілкуванні з різними людьми
23. Вести такий спосіб сімейного життя, який цінується суспільством
24. Домагатися конкретних цілей, займаючись громадською діяльністю
25. Щоб моє захоплення допомагало зміцнити моє матеріальне становище
26. Щоб фізична підготовленість робила мене незалежним в будь-яких ситуаціях
27. Щоб сімейне життя виправила деякі недоліки моєї натури
28. Знаходити внутрішнє задоволення в активного громадського життя
29. У вільний час створювати щось нове, раніше не існувало
30. Щоб моя фізична форма дозволяла мені впевнено спілкуватися в будь-якій компанії
31. Чи не відчувати коливачь, коли кому-то потрібно допомогти в біді
32. Мати приятельські стосунки з колегами по роботі
33. Вчитися, щоб не відстати від людей мого кола
34. Щоб мої діти випереджали у своєму розвитку однолітків
35. Отримувати матеріальну винагороду за суспільну діяльність
36. Щоб моє захоплення підкреслювало мою індивідуальність
37. Розвивати свої організаторські здібності, займаючись громадською діяльністю
38. Повністю зосередитися на своєму захопленні, проводячи вільний час за хобі
39. Придумувати нові вправи для фізичної розминки
40. Перед тривалою поїздкою завжди продумувати, що взяти з собою
41. Яке враження моя робота надає на інших людей
42. Отримати вищу освіту або вступити до аспірантури, одержати вчений ступінь
43. Щоб моя сім'я мала дуже високим рівнем матеріального добробуту

44. Твердо відстоювати певну точку зору в суспільно-політичних питаннях

45. Знати свої здібності в сфері хобі

46. ??Отримувати задоволення навіть від важкого фізичного навантаження

47. Уважно слухати співрозмовника, хто б він не був

48. У роботі швидко досягати поставленої мети

49. Щоб рівень освіти допоміг би мені зміцнити моє матеріальне становище

50. Зберігати повну свободу і незалежність від членів моєї сім'ї

51. Щоб активна фізична діяльність дозволяла змінювати мій характер

52. Не думати, коли у людей неприємності, що вони отримали по заслугах

53. Щоб на роботі була можливість отримання додаткових матеріальних благ (премії, путівки, вигідні відрядження і т. П)

54. Вчитися, щоб «не загубитися в натовпі»

55. Кидати щось робити, коли не впевнений в своїх силах

56. Щоб моя професія підкреслювала індивідуальність

57. Займатися вивченням нових віянь в моїй професійній діяльності

58. Вчитися, отримуючи при цьому задоволення

59. Постійно цікавитися новими методами навчання і виховання дітей в сім'ї

60. Беручи участь в суспільному житті, взаємодіяти з досвідченими людьми

61. Завоювати повагу у людей завдяки своєму захопленню

62. Завжди досягати намічених спортивних розрядів і звань

63. Чи не кидати щось робити, якщо немає впевненості в своїх силах

64. Отримувати задоволення не від результатів роботи, а від самого процесу

65. Підвищувати рівень своєї освіти, щоб внести вклад в досліджувану дисципліну
66. Щоб для мене не мало значення, що лідер в родині - хтось інший
67. Щоб мої суспільно-політичні погляди збігалися з думкою авторитетних для мене людей
68. Займаючись на дозвіллі улюбленою справою, детально продумувати свої дії
69. Беручи участь в різних змаганнях, завоювати будь-якої приз, винагорода
70. Чи не говорити з наміром неприємних речей
71. Знати, якого рівня освіти можна досягти з моїми здібностями, щоб їх удосконалювати
72. У шлюбі бути завжди абсолютно надійним
73. Щоб життя мого оточення постійно змінювалася
74. Захоплюватися чимось у вільний час, спілкуючись з людьми, захоплюються тим же
75. Брати участь у спортивних змаганнях, щоб продемонструвати свою перевагу
76. Чи не відчувати внутрішнього протесту, коли мене просять надати послугу
77. Щоб прийоми моєї роботи змінювалися
78. Підвищувати рівень своєї освіти, щоб бути вхожим в коло розумних і цікавих людей
79. Мати чоловіка (дружину) з родини високого соціального становища
80. Досягати поставленої мети в своїй громадській діяльності
81. У своєму захопленні створювати необхідні в житті речі (одяг, меблі, техніку і т. П.)
82. Щоб фізична підготовка, даючи свободу в рухах, створювала і відчуття особистої свободи

83. Навчитися розуміти характер моєї дружини (чоловіка), щоб уникнути сімейних конфліктів
84. Бути корисним для суспільства
85. Вносити різні удосконалення в сферу мого хобі
86. Щоб серед членів моєї спортивної секції (клубу, команди) було багато друзів
87. Уважно стежити за тим, як я одягнений
88. Щоб під час роботи постійно була можливість спілкуватися з товаришами по службі
89. Щоб рівень моєї освіти відповідав рівню освіти людини, чия думка я ціную
90. Ретельно планувати своє сімейне життя
91. Займати таке місце в суспільстві, яке зміцнювало б моє матеріальне становище
92. Щоб мої погляди на життя виявлялися в моє захоплення
93. Займатися громадською діяльністю, вчитися переконувати людей у ??своїй точці зору
94. Щоб захоплення займало більшу частину мого вільного часу
95. Щоб моя вигадка виявлялася навіть у ранковій зарядці
96. Завжди охоче визнавати свої помилки
97. Щоб моя робота була на рівні і навіть краще, ніж у інших
98. Щоб рівень моєї освіти допоміг би мені зайняти бажану посаду
99. Щоб чоловік (дружина) отримувала високу зарплату
100. Мати власні політичні переконання
101. Щоб коло моїх захоплень постійно розширювався
102. Мати, перш за все, моральне задоволення від досягнутих успіхів у спорті
103. Чи не придумувати вагому причину, щоб виправдатися
104. Перед початком роботи чітко її розпланувати

105. Щоб моя освіта давало можливість отримання додаткових матеріальних благ (гонорари, пільги)
106. У сімейному житті спиратися лише на власні погляди, навіть якщо вони суперечать громадській думці
107. Витратити багато часу на читання літератури, перегляд передач і фільмів про спорт
108. Чи не заздрити удачі інших
109. Мати високооплачувану роботу
110. Вибрати рідкісну, унікальну спеціальність для навчання, щоб краще проявити свою індивідуальність
111. Поводитися за столом вдома так само, як і на людях
112. Щоб моя робота не суперечила моїм життєвим принципам